

1921 TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNU ÜZERİNE DOĞAN İLGİNÇ BİR ŞEKİL SORUNU TARTIŞMASI ve İKİ ANAYASALI REJİM OLGUSU

Dr. Emin MEMİŞ (*)

I. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin İlginç Bir Şekil Tartışmasıyla Yüzyüze Gelmesi

1. Tartışmaya sebebiyet veren Anayasa Hukuku Hocasının görüşleri ve karşı görüşlerin tutanaklarda izlenmesi

Meslis-i Mebusan Reisi ve Erzurum milletvekili olan Celâlettin Arif Bey (Anayasa Hukuku Hocası), 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun kabul edilmesinden sonra her nedense saltanatın lehinde olabileceği anlaşılan ilginç bir şekil tartışmasına sebebiyet verecektir.

(1)

(*) Dr. Emin Memiş, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğ. Görevlisidir.

(1) Birinci Büyük Millet Meclisi'nde o günlerde yapılan müzakerelerde söylenenlerden örnekler sunmak aydınlatıcı olur:

Hüsrev Bey, "Heyeti Vekile bizim kabinemiz değildir. Ben Heyeti Vekileyi bizden addediyorum. Çünkü herbirini Heyeti Umumiyece intihap etmişiz. Onun için Heyeti Vekile Meclis demek, Meclis Heyeti Vekile demektir..." diyerek, değinileceği gibi istifa eden Arif Beyin istifa nedenlerinin haklı olamayacağını, zira NİSABI EKSERİYET KANUNUNDAKİ mevcudun "sülüsani ekseriyeti"ne karşın bu "mevaddın tatbiki-ne dair" bölüm konuşulurken "Reis-i Sani"nin hazır bulunduğu, ayrıca Meclisin oybirliğiyle "olur" verdiği sırada ilgilinin sustuğunu hatırlatır (Bk.: TBMM Zabıt Ceridesi, C. VII, s. 361-369'daki tartışmalar-dan).

Milletvekili Vehbi Bey de arkadaşının kanısını paylaşır. Meclis bir NİSABI EKSERİYET KANUNU kabul etmişti. Bu kanun, Kanun-u Esasi düzeyindedir. Kanunu "tayı" o zaman oylanmamıştır. Gene İcra Vekilleri Heyeti Kanununun 2. maddesinin "şekli muaddeli" olarak bir kanunun benimsendiğini, bunun da Kanun-u Esasi düzeyinde olmasından ötürü Komisyona gitmesini savunduğunu hatırlatarak Nisabı Müzakere Kanunu gereğince (bütün Meclisin yetkisi bu heyette olmakla birlikte), bu heyetin "sülüsani ekseriyeti" olması icap ettiğini belirtir. Vehbi Bey tutanakları hatırlatarak "reddettiniz" diyerek "Teşkilât-ı Esasiye diye ortaya koyduğumuz kanun azannediyorum ki yeni hiçbir madde konulmamıştır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla meydana konan maddelerin şekli âharda tespitinde ibarettir. Çok zamanlarda da Meclisin verdiği kararlardan ibarettir. Hiçbir yeni şeye karar verilmemiştir... İdare kısmı içinde memlekette tatbik edilen idarenin asgari kısmı kabul edilmiştir... Nisabı Müzakere Kanununa göre (mucibince) buradaki heyet, o selâhiyeti haizdir ve bunun icabınca mevcudun sülüsani ekseriyatidir... Halbuki mevcudun muhalifi yalnız Hilmi Bey'di, o da o gün yoktu, bugün muhalif oluyorlar... adedi müettebin sülüsani ekseriyetiyle Meclis kendisinin infisahına karar verebilir, adedi müettebin sülüsani ekseriyetiyle bu kararı istihsal etmek icabeder... O halde burada kanun yapmanın ihtimali yoktur ve bu Heyeti Celilenin birçok âzaları tarafından teklif edildi ve ekseriyet tarafından da kabul edilmedi mi... Şimdiye kadar Nisabı Müzakere Kanununda... İcra Vekillerine ait kanun da böyle olmuştur. Bunun da herbirinin sülüsani ekseriyete iktiran etmesi lâzım gelirdi, vaktiyle demeyan edildiği zaman Heyeti Cellileniz bunu reddetmişti. Binaenaleyh, Heyeti Celilenizin kabul ettiği Nizamname-i Dahili mucibince bunu bu sene zarfında mevzubahis etmekte doğru değildir" (TBMM Zabıt Ceridesi, C. VIII, s. 362) hatırlatmalarında bulunacaktır.

Adliye Vekili Celâlettin Arif Bey'in, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununu "bazı nu-katı"nı beğenmediğini belirtip "TBMM Riyaseti Celilesine" bir istifa dilekçesi sunarak "görevinden affı"nı (24. 1. 1921) istediğini görmekteyiz. Anlattığına nazaran, "teşkilât-ı Esa-siye hakkında bir "encümen-i mahsus teşkil eylemiş"tir. Bu özel komisyon nihayet bir "ka-nun lâyihası ihzar" eylemiştir. Adına bakarsanız bu bir Kanun-u Esasidir. Böyle olunca

Celâlettin Arif Bey yeniden "teveccüh"e teşekkür ederek görevi bırakmak istemesinin başkaca hiçbir sebe-bi olmadığını, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çıkarılırken ilgilenemediğinden ötürü gözünden kaçmış olabile-ceği bahane edip kendisini "cezalandırıyorum" cevabını verdiğini görürüz. Buna karşılık Kırşehir millet-vekili Yahya Galip, Büyük Millet Meclisi'nin, İstanbul Meclis-i Mebusanı'na "köpekçe hücum edildikten sonra" kapanması ve Kanun-u Esasinin ayaklar altına alınmasından doğan reaksiyon sonucunda teşekkül ettiğini söyler. Ulus egemenliğini kendiliğinden "istimal" etmiştir. Teşkilât-ı Esasiye Kanununun birinci maddesini vurgulayıp "o halde millet hiçbir kayıt ile takyid edilemez" yaklaşımıyla Reis-i Sani'nin bırakıp gitmesinin uygun olamayacağını, zira milletin vekilleri aracılığıyla herşeye karar verebileceğini anlatır (s. 362).

Muhittin Baha Bey de ilginç sözler söylüyordu: "Efendim, Celâlettin Arif Beyefendi sülüsânı ekseriyetin lüzumundan bahis buyurdular. Eğer bunu kabul eder ve mutlaka kavanini esasiye ve Teşkilât-ı Esasiye için bunu elzem addedersek, Meclis-i Alinizin iptidai teşekkülünden itibaren b i r ç o k k a v a n i n d e h a t a ettiğimizi kabul etmemiz lâzım gelir. Hatta bu Meclisin teşekkülü meşruiyetini kabul etmemiz bile hatadır (Ne demek sesleri...).

... Meclis-i Alinizin verdiği k a r a r l a r, KANUN mahiyetini haizdir. Ve sizin yaptığınız teamül ile (Bkz.: TBMM Zabıt Ceridesi C. I, s. 287) bidayeti teşekkülünden beri mevcut a r a n ı n ekseriyetine iktiran et-tirmek suretiyle kavanini esasiye kabul ve tatbik ettiniz ve etmektesiniz. Bu kanunda Teşkilât-ı Esasiye Ka-nununda mevcudun sülüsânı ekseriyetiyle değil, yalnız Himbi Bey istisna edilirse, bütün âzayı kiramin itti-fakıyla kabul edilmiştir. Artık bunun meşruiyetinde şüphe yoktur zannederim".

Konuşmacı, Nisabı Müzakere Kanunu ve İcra Vekilleri Kanunu müzakere edilirken Mecliste 244 üyenin mevcut olmadığını (demek oluyor ki, Büyük Millet Meclisi'nin üye sayısı 366'dır), "sülüsânı ekseriyet" koşulunun aranması durumunda hiçbir Kanun-u Esasi maddesinin görüşülememesi gerektiğini öne süre-rek Adliye Vekilinin görevden affını istemesinin geçerli bir nedene dayanmadığını savunur (s. 363-364).

Müzakereler arasına katılan Mehmet Şükrü Bey ise şöyle konuşur: "... Meclis-i Ali burada bidayeti teşekkülünde Heyeti Vekilenin intihabına ait kanun yaptı. O kanunda-hatırlarsınız ki ve zabıtta muharrer-dir-Refik Şevket Bey biraderimiz bir teklifte bulundu. Dediler ki Kanun-u Esasi mevaddının e k s e r i - y e t i sülüsân ile reye konulması lâzımdır ve bu prensip olarak bu Meclis-i Alice kabul edildi. Efendiler o zaman Meclisin âzayı mevcudesi, Celâlettin Arif Bey de olmak üzere 80, 90 nihayet 100 kişi idi... O zaman-lar bu mesele tarafımdan ileri sürüldü. Kanun-u Esasi ve Nizamname-i Dahili mucibince a d e d i müret-tebin sülüsânı ekseriyeti olması lâzım gelir, denildi... Celâlettin Arif Bey ağızlarından duyduk ki Kanun-u Esasi yoktur dediler" (s. 363-364).

Reis-i Sani "haşa öyle demedim" diyecektir (s. 364).

Şükrü Bey devamla, "âdedi mürettibin sülüsânı â r a s ı ile değil, mevcut âzanın sülüsânı ârası" ile "Heyet-i Vekilenin intihabına dair" kanunun kabul edildiğini, ayrıca Celâlettin Arif Bey'in benzer usulle seçil-diğini vurgular (s. 364).

Soruna daha etkili yaklaşan Karesi Mebusu Hasan Basri Bey, Anayasa Hocasının Büyük Millet Mecli-si'nde bir madde okuduklarını, sonunda "Teşkilat-ı Esasiye mevaddına aykırı olmayan hükümler meridir" kararında birleşildiğini örnek verir. Yine Meclis-i Ayan kurumunun bulunmadığına göre "tâdil" olgusunun vücut bulduğunu belirterek "...Efendiler, Büyük Millet Meclisi fevkalâde ahvalden doğmuş bir meclistir. Bu Meclis evelki Meclis-i Mebusana ait Kanun-i Esasi maddeleri ile ölçmek zannederim ki bir hata olur. Evvelki Meclis-i Mebusan yalnız bir t e ş r i s e l â h i y e t i n i haizdi. Halbuki ahvali fevkalâde-den ve mellî heyecandan doğmuş olan Büyük Millet Meclisi yalnız t e ş r i s e l â h i y e t i n e değil, fakat i c r a s e l â h i y e t i n e de malik bir Meclistir. Hepinizce malümdür ki icra adedi mürettibi (300) küsur miktara baliğ oluyor... (360) âzalı bir Meclisin her iki vazife selâhiyetini muntazam ifa etmesi zannederiz ki kabil değil-dir. Fiiliyat ve tatbikat... ispat ettiği içindir ki biz bir Nisabı Müzakere Kanunu kabule mecbur kalmıştık. Nisabı Ekseriyet Kanunu... ne kadar âza ile müzakere edebileceğini tasrih etmişti. Hatta Kanun-u Esasi maddelerinin tadiline dahi burada kalan âza mezun ve selâhiyettar addedilmiştir. Binaenaleyh Kanun-u Esasi tadilatı şeklinde burada icra edilen müzakeratta kanunsuzluk görmek... mantık değildir... Adliye

yürürlükteki Kanun-u Esasinin bazı hükümlerini geçersiz kılabilceği açıktır. Müzakereler sırasında Kanun-u Esasinin 116. maddesini hatırlatıp okuyan Meclis-i Mebusan Başkanı ve Büyük Millet Meclisi'nin Reisi Sanisine göre birkez adet olacak, sonra "sülüsani ekseriyet"le karar verme gerekmektedir. Meclis hedefine ulaştıktan sonra (rüfekayi kiramın verdikleri takrirlerle) 5-6 ve 9. maddenin feshi için adedinin "sülüsani ekseriyet"i ile karar al-

Vekâletinden istifa ettiklerini gösteren ve hepimizi müteessir eden kağıtta Teşkilât-ı Esasiye Kanununu bazı maddelerinin kanaatlerine muhalif olduğunu zikir ve beyan buyuruyorlar... Bu olsa olsa fikirlerinden ötürüdür. Bizi tenvir etsinler. Şayet bir ŞEKİL MESELESİ ise bunu feda etsinler" (s. 364) demiştir.

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununa karşı gelen Hamdi Namık Bey (İzmit), eleştirilerde bulunur. "Sülüsani ekseriyet" in koşul olduğunu söyler. Aslında Büyük Millet Meclisinin "şekli meşruyeti"ni kabul etmişse de 23 Nisan 1920'de Ankara'da 150 kişi ile "içtima" edildiğinde, "Hükümet bir haceri semavi gibi muallakta bir burcu semavi idi, bu'dü mücerredde idi" diyecekti. "Fakat Nisabı Ekseriyet Kanununu tanzim ettiğimiz zaman böyle 120 kişi değil, 300 kişi yoktu... Böyle Kanun-u Esasi tadiline dair olan şeylerin sülüsani ekseriyetle olması lâzımdı. Meclis bunu yeniden görüşmeli" sözleri gürültülerle tepki görecektir (s. 365).

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin millî iradeyi temsil savıyla sahneye çıktığı o tarihsel evrede anayasalandırma girişimlerinde ŞEKİL MESLEĞİNE hem etkin, hem de daha bilimsel yaklaştığı söylenebilen Mahmut Esat Bey (İzmir) şunları vurguluyordu:

"Meselenin düğümü Meclisin şeklindedir... Büyük Millet Meclisi fevkalâde bir Meclis-i Mebusan değildir. Binaenaleyh elimizdeki Kanun-u Esasinin bu hususta müteferri maddesi bizi takyid etmez. Meclisimizin şekil bir Meclis-i Müessisandır ve binaenaleyh Meclis Kanun-u Esasinin herhangi bir maddesini tadil etmek selâhiyetini haizdir. Meclisinizin alelâde bir Meclis olmadığını ve bir Meclis-i Müessisan şeklini haiz olduğunu sureti intihap pekâlâ gösterir. Buna yalnız bizim intihap kanunnamesinin müntehipleri iştirak etmedi. Vatan batarken bütün millet iştirak etti ve selâhiyeti fevkalâde ile bizi buraya gönderdiler" (s. 365-366).

Süleyman Sırrı Bey de Nisabı Müzakere Kanununun 2. maddesini hatırlatarak, "adedi müretteb" in her Livadan 5 kişinin bulunmasıyla oluşacağını söylemekle tanımlanamayacağını, aksine her Livadan 2 üye kalıncaya kadar yorumunun geçerli olabileceğinin anılan kanundan istidlâl edilebileceğini nakleder.

Ragıp Beyin daha da ileriye gittiğini izlemekteyiz. Ona göre, Büyük Millet Meclisi'nin herhangi bir biçimde alacağı kararlara aykırı Kanun-u Esasi hükümlerinin yürürlükten kalkacağı kaçınılmazdır. Teşkilât-ı Esasiye Kanununun şöyle ya da böyle kabul olunması, Kanun-u Esasiye aykırı düşünülemez. Reis-i Saninin Teşkilât-ı Esasiyenin Kanun-u Esasinin 116. maddesine aykırı olarak çıkarıldığına dayanarak istifa ettiklerini, oysa Meclisin çıkardığı öylesine k a r a r l a r vardır ki tartışma konusu edilen 116. maddeyi çoktan kaldırmış olduğunu savunur.

Celalettin Arif Bey, konuşmalar üzerine şöyle cevap verir:

"Ben ş e k i l c i y i m. Millet'in hayatı Meclisin hayatının fevkindedir" (s. 368). Şu var ki, böylesine çark eden bir Anayasa bilimcisinin, Ankara'nın politika sahnesinde görünmeye başladığı sıralarda, Klâsik Anayasa Hukukuna meydan okurcasına örnekler verdiğini tutanaklardan görmek kabildir. Örneğin Büyük Millet Meclisi'nin o boğucu günlerinde Kurucu Meclis tartışmaları sürerken tutucu görüşü (MEVCUT KAVANINI MEVZUA VE ESASİYEYİ HÜSNÜ TATBİK İLE MÜKELLEF BİR MECLİS) sahiplenen Mehmet Şükrü Bey'e (tutum değiştirdiği anlaşılıyor) devrimci bir çıkış yaptığını ve şöyle dediğini izliyoruz:

"Evet Meclis, ihtilâl meclisi değildir. Tarihten birtakım misaller getirdiler. Bu ne dereceye kadar kabili tatbik olabilecek? O cihetlere girişmek istemiyorum. Fakat yalnız şurasını arzetmek istiyorum ki biz öyle bir meclis meydana getirdik ki K a n u n - u E s a s i m i z l e zerre kadar ilgisi yoktur. Mevcut olan Kanun-u Esasi, teşekkül eden bir meclise doğrudan doğruya bir teşrii selâhiyet vermişti. FAKAT BUGÜN MECLİSİMİZİ, İCRAİ VE TEŞRİİ BİR MECLİS olarak burada toplamışız. Ve daha ileriye gitmişiz. Hiçbir tarafta görülmeyecek bir esas kabul etmişiz. İcra riyaseti ile teşri riyasetlerini birleştirmişiz...

Tefriki kuvva, evet tefriki kuvva kalmaz deniyor. Zaten esas itibarıyla nazariyeti hukukiyeyi tetkik edersek Monteskiyo'dan kalmış tefriki kuvva meselesi ne dereceye kadar doğru veyahut yanlıştır? Bir konferans ve rip vakti âlinizi izaa etmek istemem, fakat herhalde burada meclis, bütün iktidan kendi elinde tutuyor... Demekki meclis, BUGÜN ŞAHİSTA DEĞİL, bugün kuvvei icraiye yahut heyeti icraiye intihap ettiğiniz zevatin elinde değil, o kuvvet doğrudan doğruya Meclis-i Ali'nizin elindedir" (Bk. TBMM Zabıt Ceridesi, C. II, s. 71, Tank Zafer TUNAYA, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve ATATÜRKÇÜLÜK, Formül Matbaası, İstanbul, 1981, s. 241)...

ması zorunluğu vardır. Binaenaleyh böylesine yetki veren bir kanunun kabulü dahi üye sayısının "sülüsani ekseriyeti"yle olması gerekir (2).

Reisi Saninin bu yaklaşımı, acaba haklı mıydı?

Bu soruna Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul Meclis-i Mebusanının devamı olup olmadığına karar vermekle cevap bulunabilir.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da kurulması, hükümetinin teşekkülü, kuşkusuz bir diziye olaylar zincirinin aşaması sayılabilir: Jöntürk Hareketi, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet, I Dünya Savaşında Osmanlı devletinin yenik düşürülmesi, Mondros Ateşkesi, İstanbul Hükümetinin boyun bükmesi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin hızla kurulup yayılması, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından önce Meclis-i Mebusanın Anadolu'nun baskısıyla toplanması ve dağıtılması, nihayet yeni unsurların katıldığı bir "intihabat tebliği" (3) ile yapılan değişik bir seçimle ilk Cumhuriyet meclisinin toplanması.

Bu Meclisin önemli niteliklerinden biri de amacında ikilik bulunan bir Meclis olmasıydı (4).

Ṭutanaklar gözlemlendiğinde milletvekillerinin Meclisi değişik biçimlerde tanımlamaya giriştiği anlaşılmaktadır: "Meclis-i Müessisan" yaklaşımı, İslâmcı cereyanın anladığı meclis, öteki eğilimler (5). Elbette bu eğilimleri II. Meşrutiyetin niteliğindeki çatışmalara ve II. Meşrutiyet sürecinde doğan fikir cereyanlarının ilk Meclise yansımaları, Osmanlı yapısında sürüp giden ikiliğe bağlamak akla en uygun olanıdır. Geçmişin mirası artık Ankara Meclisinde çatışmaya devam etmektedir.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin nasıl bir Meclis olduğunu, bir "meclis-i müessisan" mı, İstanbul Meclis-i Mebusanının devamı olan gayesiyle sınırlı "geçici bir meclis" mi yoksa "bir MECLİS-İ MÜDAFAA" mı, bir "ihtilâl meclisi" mi... gibi tasvirlerin yanında daha Amasya'dan başlayarak KONGRELER sürecinde oluşturulan tezlere ve özellikle "Misak-ı Millî" yaklaşımına bakmak gerekir. Yukarıda değinilen bir dizeye oluşumlara topluca eğilmek gerekir (6).

Ve daha önemlisi. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinin "en büyük tarihsel vaka" olarak nitelediği Birinci Büyük Millet Meclisi'nin yapısına, Kanun-u Esasi iklimindeki tezahür edişine, kısaca "hukuk fikrine" ve amaçlarını Geleneksel Düzenle irdelemeye yönelmek zorunludur.

(2) TBMM Zabıt Ceridesi, C, VII, s. 361-369 Bk.: Reisi Sani'nin sözleri).

(3) Bk.: NUTUK, I, s. 430-432.

(4) Bk.: Emin MEMİŞ, Milli Mücadelenin Hukukileşme Süreci, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1985, s. 192-195.

(5) İbid., s. 182-192 vd.

(6) Büyük Millet Meclisi'ne "bir meclis-i müdafaa" diyenlerin yanında (Bk. TBMM Zabıt Ceridesi, C. I, s. 167), "müessissiz, müessi kalacağız" yargısını paylaşanlar, "Hani Ayan?" sorusunu yöneltip Büyük Millet Meclisi'nin hem "Mebusan" hem de "hukuki padişahiye" sahip olacağını savundukları anlaşılmaktadır (C. I, s. 73, C. II, s. 296) "Biz bir ihtilâlcî kuvvet miyiz?.." sorusuyla kanşan Meclis müzakerelerini ilginçliği için bk.: C. I, s. 179. Ayrıca dinî kuşku içerikli konuşmalar yönünde bk.: C. V, s. 363-368, C. VII, s. 330...

O zaman görülecektir ki, Büyük Millet Meclisi eski seçim düzenine yeni öğeler katılarak yapılmış bir seçimle, Osmanlı düzeninin öngördüğü iki meclis yerine tek bir meclisin öngörülmesine, "kuvayi milliyeyi âmil, millî iradeyi hakim kılmak" esasına, milletin tam bağımsızlığına, millî bir meclis oluşuna, Kuvvetler Birliği nazariyesine, herşeye "vaziülyed" bir meclis oluşuna ve çıkardığı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile öngördüğü "hukuk fikri"yle (md. 1) Cumhuriyet rejimine geçişin intikali için Ankara'da doğan (iç hukuk bakımından) yeni devleti simgeleyen birinci sınıf bir organ olarak gözlemlenebilir.

Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisinin 27-28 Mart 1920 tarihli tel metinleri (7) okunduğunda ünlü Hocanın kendisini halâ Meclis-i Mebusan başkanı gördüğünü ve OLAĞANÜSTÜ BİR MECLİSİN toplanması ne kadar "musib" ise de böyle bir meclisin elden geldiği kadar kanuna temas etmesi gerektiğini, Kanun-u Esaside bir hüküm bulunmadığını, ancak "kavanini esasiyei sairede" mevcut "desatirden" yararlanma olanağının varlığı hatırlatılıp, Fransa Anayasası örneklendiği izlenir. Her iki tel metninden ve büyük Önder'in cevabından anlaşılacağı veçhiyle Celalettin Arif Bey, Büyük Millet Meclisi'nin Meclis-i Umuminin devamı olacağı kanısındadır.

Oysa aynı Anayasa bilimcisi Ankara'da "Meclis-i Müessisan" tartışması yapılırken kendinden beklenmeyecek bir tarzda Klâsik Anayasa Hukukuna meydan okurcasına Meclisin bir "müessisan" olduğunu vurgulayacaktı (8). Ama Meclisteki eski-yeni çarpışmasının, ikiliğin, tutucu muhalefetin baskısının ağırlığından olacak ki, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabul olunuşundan sonra sözü edilen ŞEKİL MESELESİNE meydan veren Celâlettin Arif Bey bu kez söylediklerini bir çırpıda unutarak istifaya başvurmasına neden olacaktır.

23 Nisan 1920'de toplanan Büyük Millet Meclisi'nin açış konuşmasında şu düşünce iç ve dış kamuoyuna duyurulur: Milletin kendi kaderini eline alıp iç ve dış tam bağımsızlık içinde kendi kendisini yönetmeye başlaması koşuluyla Büyük Millet Meclisi'nin açılması. Hareket sonradan Cumhuriyete dönüşür. Ancak sonradan anlaşılan bu anlamı, fiilî hazırlık süreci millet tezlerinden ve hukukileşme safhasında aynı doğrultuda yasama ürünlerine yansıyan hükümlerle de kanıtlamak güç değildir. Dış basında da Anadolu'nun Cumhuriyet'e gittiği telâffuz ediliyordu.

Atatürk'ün 24 Nisan 1920 tarihli ünlü önergesinden (9) geleneksel kurumların geleceğinin saptanmış olduğu çıkarılabilir. Konuşmada Osmanlı Sultanı artık Birinci Büyük Millet Meclisi'nin, dolayısıyla Türk Milletinin emrine bağlıdır. Meclisin vereceği karara boyun eğmek zorundadır (10). Padişah-halife kurumunun kaldırılacağı, Cumhuriyetin kurulacağı söylenemezdi. Burası sorunun taktik yanını deyimliyordu. Türk devriminin ulaştığı sonda geriye dönüp bakıldığında herşeyin hesaplanarak yürüdüğü, kendine özgü bir

(7) Meclisin olağanüstü toplanması için yapılan "intihâbat tebliği"nden 8-9 gün sonra Önder'e çekilen teller için bk. NUTUK, I, s. 424-425.

(8) Yukarda dpn. I'de verilen konuşması...

(9) Bk. TBMM Zabıt Ceridesi, C. I, s. 30-32, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, s. 60-63, NUTUK, II, s. 438, Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU, Devirden Devire I, Bilgi Basımevi, Ankara, 1974, s. 15-17.

(10) Ibid., s. 128-130.

yöntem olduğu söylenebilir. Hareketin önemi de tarihsel, sosyolojik, kültürel geçmişin iyi bir analizi yapılarak Önderinin açtığı yolda başarıya ulaşmasında, zamanlama stratejisinin iyi kullanılmasında izlenebilir. Onun için Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gayesindeki çelişkiye ⁽¹¹⁾ karşın davranışlarına bakarak Kurucu Meclis işlevlerini yaptığını ve olağanüstü toplandığını söylemeliyiz. Çünkü;

(1) Olağanüstü kavramında kuruculuk vardır. O yönde davranma istisnai de olsa mevcuttur.

(2) Meclis çıkardığı kanunlar, aldığı kararlarla "müessisan" görevini yapmıştır. Örneğin Temyiz Mahkemesi, Devlet Şurası, Divanı Muhasebat (Sayıştay), hükümet teşkili önergesi ve kararı... geçici kaydıyla olsa da bu kurumların kurulması veya diğer kurumların kuruluşu, yeni bir Anayasa yapılışı herhalde yeni bir devletin kanıtlarıydı.

(3) Meclisin Hıyaneti Vatanıya, İstiklâl Mahkemesi yasalarını çıkarması, hele saltanat kurumu bir Heyeti Umumiye Kararı ile noktalaması onun k u r u c u l u ğ u n u n en büyük delilidir.

(4) Meclisin kuruculuğunun bir kanıtı da çıkarılan bir kararnamede ⁽¹²⁾ açıkça görülüyor: "Senedi hakanilerin balâsında mevzu tuğranın yerine (Türkiye büyük Millet Meclisi) nâmı âlisinin ikamesi ve senedi mezkûre izafe olunan (Hakanî) kaydının ref ile (millî) sıfatı mübeccelenin vaz'ı" sözlerinin anlamı açıktır.

(5) Meclis tutanaklarındaki savunmalar ⁽¹³⁾.

(6) Meclisin ihtilâlcî bir ilkeyi (millî irade) hukuksal dayanak olarak seçmesi ve Meclisin üstünde hiçbir gücün olamayacağını benimsemesi...

Büyük Millet Meclisi'nin değinilen müzakerelerinden de anlaşılabilceği üzere her ne kadar Kanun-u Esasi yürürlükte ise de yeni yapılan Teşkilât-ı Esasiye Kanununa aykırı

(11) Bilindiği gibi Millî Mücadelenin hazırlık ve hukukileşme sürecinde, birçok metinlerde saltanat-hilâfet kurumunun esaretten kurtarılacağı yazılıydı. Hatta Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çıkarılırken tutucu muhalefetin baskısıyla eklenen "madde-i münferide" daha önce çıkartılan Nisabı Müzakere Kanununa atıfta bulunarak Meclisin gayesi (Vatan ve Milleti bağımsızlığı, padişah-halifenin esaretten kurtarılması...) yineleniyordu.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, zafere ulaşıldıktan sonra Meclis, padişahın durumuna karar verecekti. Bunun nedeni ters yönlü bir gelişim olduğu açıktı.

(12) Bk.: DÜSTUR, 3. Tertip, C. III, s. 167 (28 Teşrinisani 1338-No. 2032).

(13) MEMİŞ, op. cit., s. 182 - dpn. 151.

Atatürk şöyle söylüyordu: "Meclis-i Mebusanın Kanun-u Esasi mevaddını sülüsani ekseriyet mevendiyle karar vermesi şartıyla tadile selâhiyeti olduğuna dair bir işaret vardır. Fakat tamamen Kanun-u Esasiyi kökünden yıkacak yerine diğer bir kanun-u Esasi koymaya selâhiyeti var mıdır? Halbuki Meclis-i Aliniz, aynı zamanda bir MECLİS-İ MÜESSİSAN selâhiyetine haizdir. Mevcut Kanun-u Esasiyi kaldırır, yerine yenisini koyabilir. Binaenaleyh bunu ifade etmezsek henüz mevadının birçoğu cari olan Kanun-u Esasiye göre Kanun-u Esasiyi tebdile cesaret bulamayız".

Büyük Önderin kuruculuk işlevini savunması yanında, kuruculuğu reddetmemekle muhalefet eden şu sözler de ilginç: "Makamı muallâyı hilâfeti kurtarmak ve memleketin istiklâliyet ve hâkimiyetini temin etmek ve hududu millîmizi kabul ettirmek, bu sıfatı kabul ettikten sonra, meclis, ne MÜESSİSAN ve ne de İHTİLAL meclisi olduğunu kabul etmemiştir. Ama... intihabatı itibarıyla, selâhiyeti fevkalâdeye haiz bir sıfatla... bir gün... ihtimal ki sıfatını değiştirebilir... Meclisi müessisanız diyebilir...".

olan (ve öteki anayasal değerli yasama ürünlerine) "mevaddı esasiye", kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Bu durum hukukun doğal bir sonucudur. Kurucu işlevleri üstlenen iktidarın iradesi, eylemi, istemi ve özlemleri, gene hukuk biliminden öğrendiğimize göre hukuki sonuçlar doğruabilir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çıkarılırken "adedi mürettep" ve "sülüsani ekseriyet" durumu, biçim açmından gündeme getirilebilirse de "Kurucu İktidar" konumu, "Türev İktidar" dayanaklarını yine biçimsel olarak ortadan kaldırır. Asıl olan Ankara'da açılan Meclise milletin ne derece yansıdığıdır. Günün koşullarına göre Meclis mevcudunun inip çıkması (14) yanında MÜTAREKE sonrasında Anadolu'da oluşan yeni durum, zorunluk ilkesini de devreye sokar. Durum olağanüstü ve Kanun-u Esasi üstü grafikler çizmektedir. Asıl olan yeni meclisin iradesidir. Bunun bölünmezliği esastır. Meclis Müdafaa-i Hukuk akımını (millî akımı) özümlemeler. Kollektif özgürlük uğruna mücadele verilmektedir.

2. Şekil Konusunda Meclis müzakerelerinden bütün olarak çıkan sonuçlar

(1) Kanun-u Esasinin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tâdil veya yürürlükten kaldırılamaz (md. 115). Teşkilât-ı Esasiye koyabilmek hakkı ancak Kanun-u Esasinin 116. maddesinde öngörülen koşullara göre olabilir. Kanun-u Esasinin bazı hükümlerinin değiştirilmesi zorunluğu doğduğu zaman nasıl davranılacağı Kanun-u Esaside sayılmıştır. Oysa vurgulanan maddede öngörülen "âzayı mürettebinin sülüsani ekseriyetiyle" koşulu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çıkarılırken gerçekleşmemiştir. Demek oluyor ki yüzyüze gelinen anayasalandırma sorunlarında eksiklik vardır. Yani Kanun-u Esasiye aykırı davranılmaktadır.

Anılan bu görüşler Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Meclis-i Mebusanın devamı olduğunu savunduğu açıktır. Ne var ki her iki meclisin oluşumlarının nedenleri, biçimleri unutulmamalıdır.

Aslında değinilen bu görüş, siyasal iktidar sorunundan kaynaklanmaktadır. Geleneksel egemenlik kurumunun yıkılabileceği kuşkusunu bulunmaktadır. Gerçekten Anayasayı değiştirme konusunda 116. maddenin "sülüsani ekseriyet" koşulu, önemli bir hukuki noktayı kapsar. Ama Meclis Hükümeti sisteminde yasamanın yürütmeye üstünlüğü esası vardır. Egemen unsur yasama meclisidir. Bu meclisin Türk siyasi yaşamında önemli bir yeri olduğu kuşkusuzdur. Meşrutiyetlerin besleyip filizlendirdiği ulusal egemenlik ilkesi, Millî Mücadelenin KONGRELER safhasında temel siyaset kuralı haline dönüşmüş, yani yeni devletin oluşmasında egemen gücün koyduğu veya benimsediği bir "hukuk fikri" düzeyine (15) yücelmiştir. Gelişim Misak-ı Milliye yansır. Orada bir bölge halkının hangi devletin uyruğu olmak istediğinin serbestçe kararlaştırabilme hakkı (md. 2-3) olduğu açıklanmıştır. Özetle bütün değerler millî iktidara yöneltilmiştir. Böyle bir aşamada Anadolu'nun de facto iktidarının ürettiği Birinci Büyük Millet Meclisi de iure hale dönüşümü sağlarken

(14) "Adedi mürettep" konusunda bk. : İbid., s. 170-174.

(15) Kamu Hukuku yönünden Devletin oluşması ve "hukuk fikri" konusunda bk.: Yıldızhan YAYLA, *Anayasa Hukuku Ders Notları*, Marmara Üniversitesi Yayın No: 426, İstanbul, 1985, s. 19-21, 26-32 vd.

karşımızad yeni bir o t o r i t e olayına olayına dayanarak oluşmuş bir organ sözkonusudur. Hukuki açımdan "müessisan" işlevleri yapabilen bir Meclisin hukukilik kazanması (kaldı ki fiilî organlar dahi kendinden önceki meşru organları çelişkiler doğrultusunda ortadan kaldırması savunulabilir) (16), Kanun-u Eassinin bu yeni duruma aykırı düşen hükümlerinin son bulması demektir. Büyük Millet Meclisi tamamen ulusal akıma dönük bir organ hüviyetinde olup Meclis Hükümeti uygulaması yapmaktadır. Anılan 116. madde kapsamı ise Osmanlı Parlamentosunu deyimlemektedir. Öyleyse Meclis-i Mebusanın devamı şeklindeki bir görüşün bilimsel verilere göre savunulabilmesinin güçlüğü teslim olunmalıdır.

(2) Birinci Büyük Millet meclisi "müessisan" konumludur. Herşeye "vaziülyed"dir. Aldığı HEYET-İ UMUMİYE KARARLARININ bazısı dahi Kanun-u Esasinin 116. maddesinin yürürlüğüne son vermiştir.

Belirtilen bu şık, Ankara'da açılan ilk Meclisin anayasal sorunlarla yüzyüze geldiği zaman karşılaşılan bunalımın bir yanını içermektedir. Bir önceki şıkka (ki, doğan sorunun öteki yanını kapsar) cevap teşkil eder.

(3) Meclisin öngördüğü k a r a r l a r, KANUN içeriğine sahiptir. Başından beri oluşturulan "teamül"den istidlâl edilebileceği gibi "mevcut âranın ekseriyeti"ne dayanılarak uygulamalar yapıp "kavanini esasiye" üretilmiştir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu da aynı yöntemlerle çıkarıldı. Bu konunun meşruiyetinden kuşku duymak doğru olamaz.

(4) "Nisabı Müzakere" sorununu çözmek için Meclisin çıkardığı Nisabı Müzakere Kanununu 2. maddesi "her Livanın VEKİL sayısının ikiden aşağı düşmemesi" koşulunu kapsar. "Adedi mürettep" ve "sülüsani ekseriyet" ilkeleri, kanunun 2. maddesiyle birlikte düşünülmelidir (17).

İzlenimler, son iki şıkta Büyük Millet Meclisi'nin siyasi rejim sorunundan kaynaklanan ve anayasal konularla karşılaşmasında meydana gelen ŞEKİL SORUNU çözümsüzlüğünün çözümünün sorgulamasını yaparak çareyi ortaya koyduğunu göstermektedir.

3. Konu üzerinde değerlendirmeler

Meclis tutanakları, ç i f t seçimden oluşan Büyük Millet Meclisinde (18) "sülüsani ekseriyet" ilkesinin yeni bir yaklaşımla uygulandığını yansıtmaktadır (19). Diğer bir söyleşiyle olağanüstü koşulların baskısı yeni davranışlara yönelmeyi gerektirmektedir. Si-

(16) Yavuz ABADAN, *Türk İnkılâp Tarihi Notları*, Ulus Basımevi, Ankara, 1951, s. 16, ayrıca bk.: MEMİŞ, op. cit., s. 162-169.

(17) Bk.: DÜSTUR, C. I, s. 57 (kanun No: 18).

"Her dairei intihabiyeden 5 âza intihabı... heyeti mecmuasının nisfından 1 fazlası nisabı müzakeredir" (md. 5). Kanunun çıkarılmasından 3 gün sonra yapılan yorumla (s. 59), çalışma yılının 4 ayı için "nisabın" 161, 8 ayı için ise 86 olacağı kararlaştırılıp buna "nisabı ekseriyet" denecektir.

(18) Bk. MEMİŞ, op. cit., s. 170-174. osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri, aynı zamanda bütün Osmanlılar'ın temsilcileridir (md. 71). MERKEZİ YÖNETİM, Meclis-i Mebusanın Anadolu'nun herhangi bir yerinde toplanması olasılığına karşın "fesih iradesi"ni kullandığı hatırlardadır.

(19) İbid., s. 398-400.

yaset bilimi etkileşiminin yoğunlaştığı bir aralık düşününüz: Orada ideoloji ağır basacaktır. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde de "ideolojik istiklâl" (Ideological Independence) ağır basmış, aşama aşama doğan yeni devlet mekanizması, doğallığın yönlendirmesiyle kendine özgü bir yolla, Teşkilât-ı Esasiyesini kurumlaştırmaya devam etmiştir. Zaten Milli Mücadele örgütlenmesi olayı, haklı olarak Türk Devrimi olarak tarihteki yerini alacaktır.

1921 Teşkilât-ı Esasiye kanunu, gerek *de facto* anayasa girişimlerini, gerek dağınık Meclis anayasalandırmalarını, dalgalanmalardan, kuşkulardan kurtarmak için milli Müadenin vardığı önemli bir anayasal safhayı ve o safhanın sonucunu simgeler. Bu kanunu üreten Meclisin hukuki ve siyasi yapısı, Anayasa Hukuku kuramları ve "Türkiye Devleti" (md. 3) diye nitelediği yeni devletin sonraki gelişmelerinde bir ışık kaynağı olması çok önemlidir. devletin bütün işlevlerini kapsamak üzere oluşan Büyük Millet Meclisi (dikkat ediniz, "İmparatorluk" yerine MİLLET seçilmiş), fiilî koşulların çabucak hukukilik kazanabildiği bir ortamda görev yapmaktadır. Meclisin Ankara'da kurulmasından 9 ay sonra yürürlüğe konulan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, varolan hukuki vaziyeti yazılı kural haline dönüştürecek- tir. Böylesine bir kanun, ancak "müessisan" bir meclis eliyle konabilirdi. Bilindiği üzere Galiplerin Anadolu ve İstanbul Hükümetlerini birlikte Barış Konferansına çağırılma durumunda, ilkinin sert bir tepkisi bu kanun dile getirilerek yapılacaktır. Esasında Büyük Millet Meclisi'nin çıkardığı 1, 2, 5 Nolu kararlar ve daha önce yayınlanan bir genelgede tek makam olduğu anlaşılmakta ⁽²⁰⁾ ve yine iki yasama işlemi ⁽²¹⁾ İstanbul tamamen dışlanmaktadır.

Başlangıçta pek çok şahıs, hatta Büyük Önder'in yakınları dahi Birinci Büyük Millet Meclisi'nin "geçici" sıfatlı bir Meclis olduğunu, görevinin vatanın ve padişahın kurtarılması olduğunu ve görevini yerine getirdikten sonra Osmanlı devletinin yine yaşamını sürdürmesi düşüncesini paylaştığı anlaşılmaktadır. Şu var ki, bu yaklaşımın tutarlılığı olanaksızdı. Çünkü Meclisin kurulmasıyla birlikte çok önemli olan iki ilkenin yaşam bulduğu gözlenmektedir: Birincisi milletin egemenliğe kesin olarak sahip çıkması ve Meclisin bunu kullanabilecek tek (yegâne) kurum olması doğrultusunda belirmesi (ki, bu temel Teşkilât-ı Esasiye Kanununa yansır). Tarihinde ilk kez bu kadar açık bir şekilde egemenlik kuralının (Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir...) bir teşkilât kanununa yansması, Kanun-u Esasinin 3 ve 7. maddesini bir çırpıda etkisiz kılabilmek enerjisine sahiptir. İkincisi, Meclisin Türk milletini temsil etmesidir. Bu Meclis, bilindiği gibi kendi adının başına ve Teşkilât-ı Esasiyesine "Türkiye" sözcüğünü oturtur. Oysa Kanun-u Esaside devlet Osmanlı, saltanat Osmanlı, uyrıklar Osmanlı, ülke Osmanlı'dır.

Birinci Büyük Millet meclisi yeni ünvanlı, gayesinde ikilik bulunan, çitf seçimli ve-killerden oluşan, halkçı nitelikli, süreklilik (istimrar) ilkesini benimseyen ve "müessisan" nitelikleriyle Türkiye Cumhuriyetinin aslî kaynağıdır.

17 Mart 1920 tarihli ilk "intihâbat tebliği" gözden geçirilince on kez "müessisan" sözcüğünün kullanıldığı görülür. Ancak bu sözcüğün ters tepki yapacağı düşüncesinde olanların uyarısı ile karşılaşan Büyük Önder, bu kez "selâyite-i fevkalâdeye haiz" deyiimiyle 19 Mart 1920 Seçim Tebliğini hazırladığını bilmekteyiz.

(20) Bk. NUTUK, I, s. 432, MEMİŞ, op. cit., s. 169.

(21) DÜSTUR, C. I - 4, s. 7, 10 (2 Nolu Karamame, 17 Nolu Karar).

Yine bilinen odur ki, Millî Mücadeleyi hukukileştiren Büyük Millet Meclisi, amacındaki ikileme birlikte siyasal rejim sorununu ertelemiş, önce geleneksel yapının saltanat kısmını bir KARARLA kaldırmış, daha sonra halifelik kısmını da kaldırıp devrimlerini yapmayı, sürdürmeyi başından beri benimsediği yöntemlerle uygulamaya koymuştur. Meclisin birçok niteliklere sahip olması zaman-zemin ve geleneksel yapının yansımalarının ağırlığından kaynaklanıyordu. Millî Mücadele'nin uzlaşma zemininde sürüp gitmesi, uluslaşma sürecinin gerekleri, geleneksel toplum yapısının sorunlarını dikkate almamak olanaksızdı. Ama bütün bunlar, Büyük Millet Meclisi'nin kurucu olmadığını ifade edemez. Bir-kez Meclis, Kanun-u Esasi karşısında edilgin kalmış, tutucu muhalefetin Geçici Meclis, Meclis-i Mebusanın devamı bir meclis anlayışını yasama işlemlerine geçirme önerilerini görmezlikten gelmiş ve ihtilâlcî-kurucu işlevlerini kullanmaya devam etmiştir (22).

Öyleyse, şu veya bu görüşlere karşın asıl olan Meclisin işlevleri, davranışları gözönüne alınarak nasıl bir Meclis olduğunu söyleyebilmektir. Tekrar hatırlatmak gerekir ki, Büyük Millet Meclisi bir "padişah kaymakamlığı" ön görmemiş, açılış konuşmasında da vurgulandığı üzere iç-dış tam bağımsızlık, vatan ve milletin kurtarılmasından sonra yegâne güç olan Meclis, yeniden geleneksel kurumun (padişahın) ne olacağına karar verecektir. Kanun-u Esasideki egemenlik yaklaşımı düşünülürse ve öyle bir yaklaşımın ne olabileceğine karar verebilecek bir organın (ki, bu Büyük Millet Meclisi'dir) ancak "müessisan" olabileceği açıktır.

Şimdi Anayasa Hukuk Hocası Reisi Sani Celâlettin Arif Beyin sebep olduğu ŞEKİL MESELESİ'ne dönersek Anadolu'daki yeni iktidar olayının simgesi, kaynağı olan Birinci Büyük Millet Meclisi'nin gördüğü işlevlerle, dayandığı anahtar politika ile zaten imzaladığı Mondros Ateşkesi doğrultusunda fiilî ve hukuki olarak sonbulduğu (hiç değilse Devlet felsefesi bazında) söylenebilecek olan Osmanlı devleti parlamentosu koşullarından tamamen uzak koşullarda ve değişik bir rejimi (Meclis Hükümeti) algılayarak kurulduğu analiz edilirse, Reisi Saninin başlangıçtaki "müessisan" tezi geçerlik kazanmaktadır. Meclisin gayesindeki "tezd", eski/yeni çarpışmasının tezahürü olup Millî Mücadele yıllarının zorunlu bir açmazı ve daha ziyade sorunun "taktik" stratejisini kapsıyordu. Bir an için geleneksel rejimi sürdürmek isteyenlerin yaklaşımları, anlamak istedikleri Meclis eğilimini doğru kabul etsek dahi kurucu işlevler yapan bir Meclisin ürettiği yeni işlemler, eski düzenin aykırı hükümlerini etkisiz hale getirecektir. Büyük Millet Meclisi zaten Önderin 17 Mart Seçim Tebliğinde tasınladığı doğrultuda yoluna devam etmiştir. "Olağanüstü" kavramında istisnai olsa da kuruculuk işlevi bulunduğu göre, ünlü Hocanın başlangıçtaki "müessisan" tezini terketmesi kuramsal olarak bir işe yaramayacaktır.

Meclis tutanaklarında sık sık tekrarlanan herşeye "vazülyed" ilkesinin başka ne anlamı olabilirdi?

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çıkarılırken Meclisin Kanun-u Esasinin öngördüğü Ana-

(22) İhtilâlcî-kurucu niteliği yansıtan yasama işlemleri için bk.: MEMİŞ, op. cit., s. 256-258. Büyük Millet Meclisi, sözü edilen yasama ürünleriyle (Kararlar, Organik Yasalar ve Davranışları...) yeni bir devlet kurma iradesini açıkça dışa vurmuş, bu yolda duraksamadığını ulaşılan sondan geriye bakmakla gösterilebileceği zor olmasa gerektir.

yasa yapma koşulunu araması, haklı olarak savunulabileceği şekilde daha Amasya'dan başlanarak elde edilen anahtar politikanın (hukuk fikrinin), bir başka ifadeyle "millî kuvvetleri hakim kılmak" esasının hem iç, hem dış güçlere karşı yeni kurucu işlevleri yapamayacağına göstergesi olurdu.

Büyük Millet Meclisi, kuruluşundan itibaren çoğu kez karşılaştığı itirazlara karşın, bazan edilgin, bazan görmezlikten gelerek kurucu işlevlere devam etmiştir. Bu nitelik, onun başkaca nitelenmesini engeller. Millî Mücadele örgütlenmesi, başka türlü nasıl anlaşılabilir? Süreç ve varılan nokta anlatılanları doğrulayabilir.

II. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve Kanun-u Esasinin Birlikte Yürürlüğü

I. Osmanlı Anayasası ve Millî Mücadele Anayasasının Görünümlerinden Bazı Ana Çizgiler

1. 1 Kanun-u Esasinin önemli temel hükümleri

1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile yürürlükten kesin olarak kaldırılan Kanun-u Esasi, "islâmî" ve "monarşik" bir anayasa idi.

Bu anayasanın önemli temel hükümleri şöyledir:

- Osmanlı devletinin başkenti İstanbul'dur. İstanbul'un öteki kentlerden ayrıcalığı yoktur (md. 2).
- Saltanat/hilâfet makamı Osmanlı hanedanına aittir (md. 3-4).
- Padişahın "nefsi hümayunu" dokunulmaz ve sorumsuzdur (md. 5).
- "Vükelâ"nın atanması, uzaklaştırılması, rütbe, memuriyet ve nişan vermek, para basmak, savaş ve barış ilan etmek, başkomutanlık yetkisini kullanmak, devlet işlerini düzenleyen tüzükler yapmak, yasa ile verilen cezaları azaltmak veya affetmek, Meclis-i Mebusanı toplantıya çağırmak ve dağıtmak, uygun görülürse yeniden seçimi yapmak koşuluyla meclisi feshetmek, hükümdarın kutsal haklarından (md. 7).
- Osmanlı vatandaşlığında olanlar, hangi mezhep ve dinden olurlarsa olsunlar, "Osmanlı tabir olunur" (md. 8). Devlet-i Osmaniye'nin dini, dini İslâmdır (md. 11).
- Şeyhülislâm ve sadrazamı, padişah güvendiği kimseler arasından atar. "Vükelâ"nın işbaşına gelmesi de padişahın iradesine bağlıdır (md. 27).
- Önemli iç ve dış sorunlarda, hükümetin kararları padişahın uygun görmesinden sonra uygulanır (md. 28).
- Osmanlı parlamentosu iki meclisten oluşmaktadır: Ayan ve Meclis-i Mebusan (md. 42).
- Devlet vergilerinin hiçbiri, yasa ile tayin olunmadıkça toplanamaz (md. 96).

- Kanun-u Esasinin bir maddesinin değiştirilmesi önerisi, belirli koşullarla öngörülüp müzakere edilerek padişahın onayına sunuluncaya kadar, önceki hükmün yürürlüğü sürer.

Değiştirme lüzumu "kat'i" olunca, Heyet-i Vükelâ, Ayan Heyeti ve Mebuslar Meclisi bir öneri yapar. Öneri, Mebuslar Meclisinde "âzayı mürettebenin sülûsan ekseriyetile" kabul olunur. Sonra Heyet-i Ayan "sülûsan ekseriyetile" onaylar. Arkasından "İrade-i Seniye" "sudur" edip "düsturulâmel" olur (md. 116).

- Meclis-i Umumi "İrade-i Seniye" ile açılır, "İrade-i Seniye" ile kapanır. Birlikte (her iki heyetin) toplanma zorunluğu vardır (md. 43).

Kanun-u Esasinin 1909 değişikliklerinin çapı, özellikle yasama açısından önemli derecededir. Padişahın yetkileri daraltılmıştır (23). Ama bu anayasanın görünümü, karakterinin aynı kaldığı gösterilebilir.

1. 12 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun doğumuna kadar gözlenen bazı aşamalar

Belirtilen hükümler karşısında, Anadolu'da cereyan eden Millî Mücadele örgütlenmesinin geçirdiği fiilî ve hukuki gelişmeye değinmek, çözümlenmeyi kolaylaştırabilir. Bir kez, Millî Mücadele örgütlenmesinin ana dinamiği Birinci Büyük Millet Meclisi'nin hukukileşmeyi sağlaması ve iç hukuk yönünden bir iktidar, bir devlet olmayı sağlaması yolunda ürettiği kaideler, kurduğu her yeni müessesenin eski düzende çelişki yaratan durumları doğal olarak değiştirebilmesi beklenen şeydir.

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun çıkarılmasına kadar şu aşamalar gözlenebilir:

- Daha Amasya Buluşmasından başlanarak Erzurum Millî Kongresinde (24) temelleri atılıp Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetince çerçeveselendirilen MİSAK-I MİLLÎ belgeseli, bir başka tanımıyla, "Anadolu ne istiyor?" sorusunun cevabı olan MİSAK-I MİLLÎ tezini ürettiği bu belge, Osmanlı Paramentosuna Anadolu'nun *de facto* iktidarının çalışmalarını onaylatır. Misak-ı Milli I Dünya Harbinin kotardığı fiilî duruma uygunsuz da Kanun-u Esasinin 1. maddesine aykırı olduğu görülebilir. Misak-ı Milli bir parlamento işlemidir. Kanun-u Esaside Anayasa değişikliklerinin (md. 116) nasıl yapılabileceği açıktır. Her nasılsa çıkarılabilen bu KARAR, *de facto* bir değişiklik doğurmuştur (25).

- Birinci Büyük Millet Meclisinin çeşitli nitelikleri olan bir Meclis olmasına karşın, araç ve amaçları kullanışıyla, davranışlarıyla, bir ihtilâl stratejisine dayanan "millî irade" teziyle, özetle olağanüstü ve Kanun-u Esasi üstü yetkileri kullanabilen bir "meclis-i müessisan" dır. Bu kurum biçim ve öz bakımından Kanun-u Esasi dışı bir kurum olarak doğmuştur.

(23) TUNAYA, *Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1980, s. 124, YAYLA, *op. cit.*, s. 46-52.

(24) MEMİŞ, *op. cit.*, s. 38 (dph. 133).

(25) *Ibid.*, s. 136.

Kendisini herşeye "vaziülyed" saymıştır. Milletın kaderine elkoymuştur. Bunun anlamı açıktır: Padişahın haklarına da sahip olma. Oysa Osmanlı Meclisi iki heyetten oluşuyordu. Ayrıca seçime yeni unsurlar katılıp seçim yapılması, Kanun-u Esasi düzenine oldukça aykırı düşmektedir. Kısaca Anadolu örgütlenmesinin ürettiği ilk Meclis her yönüyle değişik bir kurum simgeliyordu.

- Büyük Millet Meclisi'nin uygulamaya koyduğu İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun (2 Mayıs 1920), Kanun-u Esaside saptanan "Vükelâyı Devlet" kurumunun (md. 27-28) tamamen dışında yeni bir yaklaşım öngörür. Anadolu iktidarının kapsamında "vezir", "nazır" yoktur. İCRA VEKİLİ diye yeni bir olgu esastır. Geleneksel iktidarla, yeni iktidarın öngördüğü yaklaşımlar çelişmektedir. Öyleyse Kanun-u Esasinin hükümet biçimine ilişkin kuralların hukukiliği son bulacaktır (26).

- Geleneksel düzenin Anayasasının 7. maddesinde sayılan Padişahlık hakları, "irade-i seniye" olmadan kullanılmış, kullanılmaktadır. Konunun Mecliste tutucu muhalefet tarafından açıklık kazanması için yapılan öneriler yadırganmamış, öneriler Anayasa komisyonuna gönderilmiştir. Ne var ki, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun kabulüne kadar istem doğrultusunda hiçbir işlem yapılmamış, padişahın haklarının kullanılmasına devam edilmiştir.

- Meclis onayladığı Nisabı Müzakere Kanunu ile Kanun-u Esasi düzenini kabul ettiği "adedi mürettebe", "sülusanı ekseriyet" anlayışlarının dışına çıkarak "müessisan" niteliğini başka bir davranışla kanıtlamıştır.

- Yine Büyük Millet Meclisini daha başlangıçta çıkardığı Hıyaneti Vataniye ve İstiklâl Mahkemeleri Kanunu, Kanun-u Esasinin yargı erkine aykırı kurumlar doğurur. Zaten Meclis yargı erkine de sahiptir (27).

- Meclisin aldığı birçok Heyet-i Umumiye Kararları (28), yaptığı kanunlar Kanun-u Esasiye aykırılıklar doğurmuş, anayasal alanları düzenlemiştir. Örneğin Meclisin kuruluşunu içeren karar (29)...

Karşılaştırmalar gösteriyor ki Millî Mücadele, hazırlık safhasında fiilî anayasalandırmalarla çabalarını sürdürmüş, Kanun-u Esasinin yürürlükte olacağı metinlere geçilmesine rağmen edilgin kalınmıştır. Söylemek gerekirse bir Anayasanın doğması, son bulması veya değişmesi için mutlaka kanun veya teamül-örf halinde konulması koşul olmamaktadır. Devletin yüksek organlarında oluşturulan her değişiklik, başlangıçta somut anlamda bir Anayasa değişikliğini içerir. Eski Anayasanın soyut hükümlerinden bu fiilî değişikliklere aykırı olan hükümlerin yürürlüğünün derhal son bulması gerekecektir (30).

(26) Bkz. Bu incelemenin devamı. s.

(27) İbid., s. 420-424.

(28) Özellikle bk.: TUNAYA, Devrim.. s. 220 (dnpn. 35) ve Karar No: 17 (24 Mayıs 1920), 28 (31 Temmuz 1920), 307 (30 Ekim 1922), 308 (1-2 Kasım 1922) vd.

(29) Bk.: Karar No: 1 (Düster, 3. Tertip, C. I, s. 1, TBMM Zabıt Ceridesi, C. I, s. 1)

(30) ABADAN, op. cit., s. 16. Anadolu'nun de facto iktidarı ve Meclis uygulamalarında Kanun-u Esasinin yürürlüğü zaman zaman onaylanmışsa da, onu görmezlikten gelen Meclis, padişah haklarını kullanmaya devam etmiştir. Eski Anayasanın yürürlüğüne karşın, yeni faaliyetlere engel olunamamıştır. Aslında soyut anlamda bir Anayasa düzeninin hüküm sürdüğü de söylenebilir. Yeni devletin oluşma sürecinde, özellikle hazırlık aşamasından başlanarak ve hukukileşmeye dönüşürken fiil anayasalı bir düzen uygulandığı da belirtilmiştir. (Bk.: Yavuz ABADAN - Bahri SAVCI, Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1950, s. 52, MEMİŞ, op. cit., s. 230).

Milli Mücadele örgütlenme girişimleri, Kanun-u Esasinin bazı hükümlerini zaman-zemin, yöntem gereği yavaş yavaş işlevsiz kılmış, değerini yitirmiş, aşağıda değinileceği üzere bütün fiilî durumlar, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile Büyük ölçüde hukukilik kazanacaktır. Bu kanun, ilk Meclisin anayasal işlemlerinin (anayasal anlamdaki kanun, karar, kararname, yorum...) ağırlık merkezindedir (31).

1. 123 Her iki Anayasanın birlikte değerlendirmesi

- İlkinin ilk maddesi, Erzurum Milli Kongresinde saptanan "Kuvayi milliyeyi âmil, millî iradeyi hâkim kılmak esastır" temelinin anayasal hükme dönüşmesidir. Artık Türklerin Anayasa Hukuk Tarihinde egemenlik ilkesi yönünden, geçmişin mirası doğrultusunda en son sürece girilmiştir. Burada geleneksel düzenden önemli derecede bir kayma vardır. Egemenliğin kaynağı, kesin olarak millettir. "Ekber" evlâda ait olan saltanat, *de facto* olarak yürürlükten kalktığı söylenebilir (32). Çünkü henüz daha Kanun-u Esaside olduğu gibi egemenliğin kimin eliyle kullanılacağından bir açıklık yoktur (33). Bu uygulama Millî Mücadelenin yöntemi gereği 1/2 Kasım 1922 tarihli Heyet-i Umumiye Kararının çıkarılışına kadar sürer. Bu kararla egemenliğin nasıl kullanılacağı sorunu açıklık kazanacaktır.

- Vurgulandığı gibi Teşkilât-ı Esasiye Kanununun öngördüğü Meclis, tek güç ilkesine (md. 2-3) dayanıp Osmanlı Meclisinden hem öz, hem biçim yönünden büsbütün ayrılır (34). Bunun hukuki anlamı, çakışan iki siyasi iktidar olayının müesseseler savaşımını başlatmış olmasıdır. Bu savaşımında aynı ortamda doğabilen yeni müesseselerin eski müesseseleri safdışı bırakması hukukun gereğidir. Öyleyse Meclis-i Umumiye düzenleyen Kanun-u Esasi hükümleri, iç hukuk bakımından Ankara'da doğan yeni devletin en önemli (birincil) organı olan tek Meclis yaklaşımı (tevhidi kuvva), bu yaklaşımı düzenleyen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hükümleri (md. 2-3) karşısında kuramsal olarak son bulmuştur. Çünkü bu yeni Anayasanın kurumlaştırdığı tek meclis ilkesi, geleneksel düzenin meclislerini yeni siyasi alanmıştır. Üstelik, ilk Meclisin kabul ettiği Anayasasının "Türkiye Devleti" (md. 37 belirlemesi, ulusal bir devletin (yarı örtülü bir biçimde olsa da) temellerinin atıldığını gösterebilir. Bu düzenlemenin Kanun-u Esaside öngörülen "Devlet-i Osmaniye" (md. 1) tamlamasının yerini aldığı açıktır. Teşkilât-ı Esasiye Kanununda konumlandırılan Büyük Millet Meclisi Hükümeti kapsamı da Kanun-u Esasinin "vükelâyı devlet" müessesesini hem biçim, hem öz bakımından sıfıra indirger (35).

(31) Meclisin açılmasından sonra çıkarılan bazı kanunların anayasal alanlara girdiği unutulmamalıdır (Ibid., s. 410, 448-dpn. 310). Ayrıca bk.: ABADAN, "Die entwicklung des Verfassungsrechts in der Türkei", *Jarbuch... Rechts - NF. 9/1960*, 363. SEVİĞ, İcra Vekilleri Kanunu ve bazı kanunları "anayasa" olarak nitelemektedir (Bk. Vasfi R. SEVİĞ, "23 Nisan 1919'dan 24 Nisan 1924'e Kadar anayasa Hareketleri", *AÜHFD, C. VIII, Sayı: 1-2, 1951, s. 20-40*).

(32) ABADAN, "Die Entwicklung des Verfassungsrechts... s. 366". Atatürk şöyle diyordu: "Efendiler, mücbir hadisatın sevk ve tesiri altında toplanan Meclis-i Aliniz bu devlet ve milletin şekil ve mahiyetini en kati bir tarzda tesbit etmiş ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile onun ahkâm-ı katiasını teyid ve takviye eden 1 teşrinisani 338 kararını ümtefikan kabul ederek yeni Türkiye devletinin esaslarını vazeylemiştir..." (SD, I-III, s. 307).

(33) Bk. Revai. G. OKANDAN, "Millî Hâkimiyet, Millî İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilât Hukukumuzda Girişi", *İÜHFM. C. XXVII, Sayı: 1-4, 1962, s. 26*.

(34) Bk.: Kanun-u Esasinin ilgili hükümleri (md. 60-68).

(35) Bk.: Kanun-u Esasinin ilgili hükümleri (md. 27-28).

- Kurulan yeni devletin nirengi noktalarından sayılabilen ve Anayasa karakterlerini haiz bulunan İcra Vekilleri Kanunu ve Nisabı Müzakere Kanunu, Kanun-u Esasinin aynı konuları düzenleyen hükümlerine her bakımdan zıtlıklar doğurmaktadır. Hukuken normal olan eski Anayasanın da yürürlükte olduğu kabul olunan bir düzende yeni Anayasanın hükümlerini üstünlüğü ve geçerliliğidir.

- Büyük Millet Meclisi'nin yargı erkini dahi özümlemesi, eski düzenin Anayasasının aynı yöndeki hükümlerini etkisizleştirir.

- Kanun-u Esasinin saydığı padişah hakları (md. 7) artık Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından kullanılmaktadır. Yeni Anayasanın 7. maddesi karşısında çatışan eski hükümler, kuşkusuz kuramsal ve hukuki olarak son bulmaktadır.

- Teşkilât-ı Esasiye Kanununun düzenlediği İDARE kısmı, bir çeşit HALKÇILIK anlayışını sergilerken ⁽³⁶⁾, Kanun,u Esasinin (md. 108-112) VİLAYET bölümü (tevsîf me-zuniyet ve tefriki vezayif) ilkelerini kapsamakla birlikte, değişik bir hükümlendirme saptığı apaçıktır. İki Anayasa hükümleri çelişmektedir.

Oldukça demokratik hükümleri öngören İDARE kısmı, uygulanma olanağını bulamamıştır ⁽³⁷⁾.

- Son olarak Teşkilât-ı Esasiye Kanununun genişletilere k değiştirilmesinden sonra konulan hükümlerin öngördüğü kurumlaşmalar, hem öz, hem biçim yönünden yürürlükte tutulmaya devam edilen Kanun-u Esasinin ilgisi yönleri düzenleyen hükümlerini düşürdüğü açıklanabilir.

Türkiye Cumhuriyetinin aslî kaynağı olan Birinci Büyük Millet Meclisi'nin, vurgulanan Kanun-u Esasi ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu çelişkilerine karşın amacındaki "muvazaa" olgusunun Millî Mücadele Teşkilât-ı Esasiye Kanununa yansıtılması, bir uzlaşma, bir yöntem sorunu olarak sürdürülür. Büyük Millet Meclisi Beyannamesinde ⁽³⁸⁾ "müdafaai

(36) Büyük Önder şöyle diyordu: "... TBMM Hükümetinin dahili idare ve siyasette düsturu, Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun 1. maddesiyle Misak-ı Millimizin 1. ve 5. maddelerinde kat'î ve sarîh olarak gösterilmiştir. Buna nazaran, bilâkayd-ü şart hakimiyetine sahip olan halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Meclis-i âlilerine takdim edilmiş olan müfettiş-i umumilik, idare-i hususiye-i vilâyet ve idare-i nevahi kanun lâyhalarının bu ruhu ihtiva ederek, kesbi kanuniyet edecekleri tabiidir. Bu kanunlarla beraber... Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyetine müteallik lâyiha kesb-i kanuniyet eylediği takdirde, idare-i umumiyemizde esaslı bir vuzuh ve küşayış hasıl olacaktır... Türkiye halkı ırkan veya dinen ve harsen müttehid, yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve mukadderat ve menafii müşterek olan bir heyet-i içtimaiyedir... Dahili teşkilât-ı idaremizde bu esas noktanın, halk idaresinin bütün manayı şamilıyla lâyük oldğu derece-i inkişafa isal edilmesi siyasetimizin icabatındadır..." (SD, I - III, s. 221, 4 Mart 1922).

Anlatılmak istenen bir "tür" halkçılık yaklaşımı, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 12-13 ve 17-20. maddelerinde öngörülen ve kurulmak istenen VİLAYET ve NAHİYYE şuraları yöntemiyle düşünülmüştür.

Sonraları, II. Komünentem'in sert uygulamaları terk edip vurgulanan eğilime yanaştığı görülebilir (Jane DEGRAS, *The Communist International, 1919-1943 Document*, Oxford Univer. Press. 1956-1960/Vol. I: 1919-1922, Vol. II: 1923-1928, s. 138).

(37) Gencay ŞAYLAN, "Türkiye Cumhuriyetinde Devlet Yapısının Evrimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 13, s. 389.

(38) Bk. TBMM Zabıt Ceridesi, C. V, s. 368 vd.

meşrua" ve milletin millî sınırlar dahilinde hayat ve istiklâlini sağlama, saltanat/hilâfet müessesesini kurtarma gayesiyle Meclisin vücut bulduğu savunulması ve bu yöndeki direnmeler, siyasi rejim sorunundan kaynaklanan tutucu muhalefetin istekleri doğrultusunda, bu temel kanuna bir "maddei münferide" eklemek zorunluğunu getirir. "Pirinç üstüne fatiha yazma" tasviriyle anlatılmaya çalışılan 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununa zorlama sonucunda eklenen "münferide"de, Büyük Millet Meclisi'nin amacını açıklayan Nisabı Müzakere Kanununa yollama yapıldığı ve "gayenin husulüne değin" (md.1) yinelemesinin yapıldığı gözlemlenir (39).

Büyük Millet Meclisi'nin yapısından kaynaklanan "muvazaa" durumunun kapsamında, herşeyden önce Meclisin içinde ve dışında birliği sağlama temelinin ağırlığı söylenebilir. Bu nedendir ki siyasi rejim sorunu, Meclisin amacındaki ikileme beraber birkez daha erteleniyordu.

Milli Mücadele Sürecinin hukukiliğinden çok siyasî niteliğinin önem taşıdığı açıktır. Çünkü 1920 Nisanında Büyük Millet Meclisi hükümeti kurulduğunda merkezi hükmet yaşıyordu. Yaşamak için direnmektedir. Millî Mücadele Anayasası çıkarıldığı zamanda da geleneksel kurum kaldırmadığı gibi değinildiği şekilde Meclisin amacındaki ikileme sağlanlaştırılarak sürdürülmektedir. Bunalımlı günler yaşanmaktadır. "Fevkalâde haller" ortamında çok önemli bir aşamayı simgeleştirmek üzere üretilen "Teşkilât-ı Esasiye Makinası"nın düzenleyemediği anayasal hükümler, daha çok tercih edilen bir yöntem olan Heyeti Umumiye Kararları ile tamamlanmış, Kanun-u Esasi yürürlükte tutularak **i n t i k a l** döneminin gereksinimleri, Meclisin "müessisan" sıfatının işlevleriyle karşılanmaya devam olunmuştur (40).

Özetle, Millî Mücadelenin Hukukileşme Süreci Anayasa tarihinde ulus-devlete giden yolu katediyor. Kuşkusuz bu aralıkta siyasi rejim sorunu gündemde olup sorunsalın en ilginç yanını, karşılaştırmalı görünümün sunmaya çalıştığımız iki Anayasanın çarpışması oluşturuyor. Birbaşka deyişle, Anadolu yaşadığı bunalımı, Anayasalar çatışması bazında somutlaştırıyor ve çözümsüzlüklerden çözümlülüğe ulaştırıyor. Bu süreçte iktidarın kesinkes el değiştirdiğine tanık olunur. Saltanatın yerini nihayet 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet yönetimi alıyor ve "egemenlik" sorunu artık kesin bir çözüm buluyor... 1908'den beri gündemi yoğun bir biçimde işgal eden "hâkimiyet-i milliye" özgün yerini almış oluyor. Bundan böyle, milliyetçilikten halkçılığa, lâiklikten cumhuriyetçiliğe II. Meşrutiyette tartışılacak gelen ilkeler, Türk Devriminin uygulamalarıyla saydamlaşıyor, devrimin ana ilkeleri olarak somutlaşıyor (41).

(39) Son anda "maddei münferide" adıyla Teşkilât-ı Esasiye Kanununa (23 madde dışında) eklenen hükümler için bk.: Server TANILLI, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, 1976, s. 65. Tutanaklardan izlenebileceği üzere tutucu kanadın baskısı üzerine (Nisabı Müzakere Kanununda Meclisin amacının belirtildiği savunmasına karşın) "münferide"nin Teşkilât-ı Esasiye Kanununa konulması, eski/yeni çarpışmasının (bir iktidar mücadelesinin) ne denli canlı olabileceğini göstermektedir.

(40) Bk. ABADAN, "Die Entwicklung...", s. 363, Sıddık Sami ONAR, *İdare Hukukumuzun Umumi Esasları*, C. I, İstanbul, 1967, s. 160 (Her iki müellif de "eçici" sözcüğünü kullanmaktadır).

(41) Bk.: Mehmet Ali KILIÇBAY, "Uluslaşmanın Eşik Noktası", 19 MAYIS 70 YAŞINDA, 19 Mayıs 1989, *Cumhuriyet Özel Eki*; Zafet TOPRAK, "İctimai İnkılâp'ten İhtilâl'e", 19 Mayıs 1989, *Cumhuriyet Özel Eki*.

2. Anayasa Hukuk Tarihinin Yaşadığı İlginç Bir Olay:

İKİ ANAYASALI BİR İKTİDAR OLGUSU

Bu çalışmanın en çarpıcı yerine gelmiş bulunmaktayız. Çünkü Anadolu Millî Müca-
delesi aynı zamanda iki a n a y a s a l ı bir devlet sürecini deyimlemektedir. Çünkü bir yan-
da 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve onu tamamlayan belgeler ⁽⁴²⁾, bir yanda Kanun-u Esa-
si birlikte uygulanmaktadır. Bunun böyle olduğu aşağıda görülecektir.

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hakkında doktrinde kabaca iki görüş olduğu vurgu-
lanabilir. Bunlardan biri, bu temel yasanın özellikle 1 ve 1. maddeleri Kanun-u Esasiyi
"zımnen" ilga etmiştir ⁽⁴³⁾. Diğeri, gözlemlerin bu görüşe haklılık kazandırmış olduğu görüş

(42) Bunlar, önerge (örneğin Önderin hükümet kurulması hakkında ünlü önergesi, görüşülür ve Meclis işle-
me dönüşür), beyanat, karar, karamame ve kanunlar şeklinde ortaya konan, Anayasa hukuku konusuna da-
hil, anayasal içerikli metinleri ihtiva etmektedir.

Millî Kurtuluş Önderinin 85 Sayılı 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun üzerine söyledikleri, anayasal ge-
lişimlerdeki önemli bakış açılarını sergilemekte ve "hakimiyeti milliye" hukuk fikri etrafında ulus-devlet
dönüşümü örgütlenmesine ışık tutmaktadır:

"Tarihî millîmizde ilk defa görülen ilk defa vuku bulan bu hareki Erzurum Kongresini aktetmek suretiyle
göstermiş olduk. Hakikaten memleketimizin bir kısım insanları emniyet ve itimat ettikleri murahhaslarını
orada topladı. Orada toplanan bu murahhasların ilk düşündüğü ve talep ettiği şey, halâs için düşünebildik-
leri şey (herhalde dediler, biçim milletimizin bir kuvveti vardır. Bu işlemiyor, âtil bir haldedir. Bunu âmil
kılmak lâzımdır. Ve belki ancak bu suretle biz hâkimiyetimizi istihsal edebiliriz). Binaenaleyh Erzurum
Kongresi Beyannamesini mütalâ buyuracak olursanız orada MİLLET prensip olarak bu dediğim ifadeyi
kayıt ve ilan etmiştir. Sivas Kongresi aynı esas, aynı umde ve aynı akide üzerinde bütün memleketin halık
namına aynı tarzı kabul etmiş, o dahi kuva-yi milliyenin âmil olmasını ve irade-i milliyenin hâkimiyetini ta-
lepetmiştir. Fakat demin izah ettiğim gibi bunun kambiliyet-i temsiliyesi (Kanun-u Esasiyi göstererek) bu
kitapta olamaz. Hakikaten bu kitabın son rolü millet vekillerini, makam-ı hilaâfet ve saltanatı ihraz eden
zatin en büyük düşmanlarla müttefiklik, dağıtmasıyla nihayet bulmuştur. Ve onun üzerine milletimiz ço-
cukcasına aldatılmaktan ibaret olan bu hareketi artık terra etmemeye tövbe ve istiğfar etmiştir v ebu defa
hakikaten kuva-yi milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak üzere heyet-i celilenizi buraya gönder-
miş ve bugünkü şekli hükümetinizi tayin, tespit ve bugünkü şekli faaliyete vaz'eylemiştir... Meclis-i âlini-
zin ilk küşadı günlerinde nikat-ı esasiye ve umdei esasiye olarak kabul etmiş olduğu hususata ve hususata is-
tinad eden Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun mevaddını düşünecek olursak bu kanun doğrudan doğruya
yalnız bizim kafalarımızdan, ilmimizden çıkmış bir kanun değildir. Bu kanun doğrudan doğruya her ferd-i
milletin kalbi vicdanında endiliğinden tecelli etmiş ve binaenaleyh heyet-i içtimaiyemizin vicdanı ulvisi
levhasında temerküz olmuş ve ondan sonra mevkii meriyete geçmiştir... kanun, kanun-u hakiki yalnız
böyle olur. Taklit ile kanun olamaz... İlmi hakikatin en son emrettiği, ihtar ettiği kanun böyle olabilir. Tak-
lid ile tebdil ile kanun olamaz, kanun, kanun-u hakiki olmak lâzımdır, kanun-u tâbii olmak lâzımdır...
Teşkilât-ı Esasiyemiz böyle bir kanun-u hakikidir. Çünkü milletimizin vicdanından, kanaatinden
çıkmıştır... heyeti içtimaiyemizi teşkil eden bu umdei hakikiyede müttehid olan hiçbir ferdiniz (Teşkilât-ı
Esasiye Kanununu göstererek) bu müesseseyi ilmiyenin inhidamını (Kanun-u Esasiyi işaret ederek ve bu
kara kitabın, bu harabenin... taraftarlığını vicdanında bulamaz) (Bravo sesleri, alkışlar...) (Bk.: SD, I-III, s.
208-209). Ayrıca savunduğu bu ulus-devlet anayasasının tarihçesi için bk. NUTUK, II, 563-567.

(43) Millî Mücadelenin "içtimaî inkılâp"tan "ihtilâl"e ("inkılâp" sözcüğünün zaman içinde kullanılışı için
TOPRAK'ın dipnot 41'de belirtilen makalesine bakınız) ulaşan yolda ürettiği Birinc iBüyük Millet Mecli-
si'nin, hukukileşme dönüşümünü büyük ölçüde sağlayan en önemli yasama ürünü 85 Sayılı 1921 Teşkilât-ı
Esasiye Kanununu eserlerinde (Bk.: Ali Fuad BAŞGİL, *Esas Teşkilât Hukuku*, 2. Bası, Birinci Kitap,
İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1940, s. 105-107, 11, Hüseyin Naili KUBALI, *Türk Esas Teşkilât Hukuku*
Dersleri, Tan Matbaası, İstanbul, 1960, s. 92, 147-158; B. Nuri Esen, *Türk Anayasa Hukuku*, I. Fasikül
Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968, s. 79; İlhan ARSEL, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik*
Devlet Anlayışına (Şeriat Devletinden Lâik Cumhuriyete), AÜHFY, No: 378, s. 779, 782; Orhan ALDI-
KAÇTI, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1978, s.
76-86; TUNAYA, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku* s. 125-126, 135, 144; Devrim Hareketleri..., s.

olup 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve onun konumunda bulunan, onu tamamlayan öteki yasama ürünlerinin Kanun-u Esasi ile birlikte yürürlükte olduğudur.

250-254; ABADAN-SAVCI, s. 52-64; ABADAN, "Die Entwicklung...", s. 361-362; G. JASCHKE, "Die ersten Verfassung-entwürfe der Ankara-Türkei", In: mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen 42, 1939, abt. 2, s. 57-76; Selçuk ÖZÇELİK, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, C. 2, 1976, s. 102-104; Dinç TAYANÇ/Tunç TAYANÇ, "Lâikleşme, Demokratikleşme-Sosyalleşme Sürecinde Türkiye'de Anayasalar", CUMHURİYET, 6, Ağustos 1977 (tefrika); Özkan TIKVEŞ, ATATÜRK Devrimi ve Türk Hukuku, İzmir, 1975, s. 44-48; "Cumhuriyet Döneminde Hukuk" (50 YIL ARMAĞANI), Fakülte-ler Matbaası, 1973, s. 147-151; Erdoğan TEZİÇ, Türkiye'de 1961 Anayasasına Göre Kanun Kavramı, 1972, s. 31, Anayasa Hukuku, İstanbul, 1986, s. 141-156; Ergun ÖZBUDUN, Türk Anayasa Hukuku, 1986, s. 5-10; YAYLA, Anayasa Hukuku..., s. 92, 104 vd., SEVİĞ, "23 Nisan 1919'dan 24 Nisan 1924'e Kadar...", s. 2-4, 19-20, 40 vd., Cem EROĞUL, Anayasayı Değiştirme Sorunu (Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi), Ankara, 1974, s. 131-132; OKANDAN, "Millî Hakimiyet, Millî...", s. 26 vd.) inceleyen yazarlar, soruna (İKİ ANAYASALI REJİM OLGUSU) ya yüzeysel dokunarak geçmiş, ya da biraz olsun yaklaştıktan sonra çelişkili cevaplar vermiş, veya biryerde bırakıvermiştir. ancak 1980 sonrası okuma fırsatı bulduğum bazı-yukarda anılan eserlerde (TEZİÇ, Anayasa Hukuku, s. 141, ÖZBUDUN, s. 10, YAYLA, s. 92) Kanun-u Esasinin yürürlükte olduğu konusunun paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Doğaldır ki burada karşımıza şu sualler çıkmaktadır? İki Anayasadan özellikle eskisinin ortadan kalkan hükümleri hangisidir? Kısaca Anadolu'daki yeni iktidar olayının ürettiği Anayasa ve ABADAN-SAVCI'nın vurguladığı "fiilî anayasal düzen" in Kanun-u Esasiyi "zımnen" ortadan kaldırdığı veya İKİ ANAYASALI REJİM olgusunun konumlandırılmasını, izleyebildiğim kadarıyla aşağıya aldığım değinmelerle irdelemeye çalışacağım:

Örneğin SEVİĞ, değerli incelemesinde 1921 belgesinin (yasama ve yürütmeni tek elde toplanması yaklaşımıyla -2. madde) Kanun-u Esasiyi ortadan kaldırdığını yazar. Hiç değilse genelde bu anlamı çıkarabiliriz (SEVİĞ, s. 4-5, 42). "Meclis-i Müessisan"ın ürettiği yeni metin ve kuruculuk işleviyle bağdaşabilecek bu görüş, gene o Meclisin tutanaklarında benimsenmediği izlenecektir. Aksine Teşkilât-ı Esasiye Kanununa aykırı olmayan Kanun-u Esasi hükümlerinin geçerli olduğu yasama etkinliklerinde görülebilir (bk.: TBMM Zabıt Ceridesi, C.V., s. 226, C. VII, s. 235, 328-329-330, 362-363, 364-366). Müellif, daha Sivas Millî Kongresinden başlanarak İstanbul'la bağların koparılması, 13/14. 9. 1919 tarihli bir kararla "Muvakkat idare"nin, kurulması, olağanüstü olarak Ankara'da ilk Meclisin toplanmasını, Kanun-u Esasi'den ayrılacağına belirtileri olarak değerlendirir. Ona göre Kanun-u Esasisiz rejime verilecek statü, anayasal değere sahip yasalarla saptanmak zorunluğuyla karşılaşacaktır. Örneğin 3 Sayılı İcra Vekilleri Kanunu, 18 Sayılı Nisabı Müzakere Kanunu ve bunun t e f s i r i ilk Meclisin ilk ANAYASASINI deyimlemektedir (SEVİĞ, s. 20). Oysa Hareketin hazırlık sürecinde (Erzurum'da, Sivas'ta) ve Büyük Millet Meclisi'nde Kanun-u Esasi'nin yürürlüğü tekrarlanmıştır. Bu durum, Millî Mücadelenin yöntem sorunuyla ilgilidir. Padişahın hasta olduğu bir sırada Heyet-i Temsiliye'nin padişaha çektiği şu telgraf, sosyo-politik yapıdan kaynaklanmakla birlikte yöntem sorununa örnek olabilir:

"Atabei Seniyei Hazreti Hilâfet Penahiye,

Meclis-i Milliye teşrifi şahanelerinden mahrum bırakan rahatsızlık bütün tabayı hümayunları meyanında Heyet-i Temsiliyemizi de duçar-ı teessür etti. Cenabı hafızı Hakiki vücudu hümayunlarını âfadı bevniye ve semaviyeden masun buyursun!

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal (14. 1. 1336)" (Bk.: Hâkimiyeti Milliye, 20 Kanunusani 1336, sayı: 3).

Millî Mücadele Önderinin Heyet-i Temsiliye başkanı olarak Büyük Millet Meclisi'nin açılışında bir hükümet kurulması için verdikleri ünlü ÖNERGEDE, mevcut hukuk düzeninin sökülüp atılmayacağına dikkatleri topladığı hatırlanmalıdır.

Profesör ALDIKAÇTI'nın yararlandığım eserinde önce birinci görüşten yana olduğu izlenimini (s. 77) verirken, birkaç sahife ilerde (s. 83) 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve 19109 Kanun-u Esasi değişik şeklinin birlikte yürürlükte olduğu vurgulanmaktadır.

Değerli hocamız KUBALI'nın şu değerlendirmelerini görüyoruz:

-1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun "I., II. MEŞRUTİYET anayasaları ve yabancı anayasalara rağmen çok muhtasar" (Bk.: Türk Esas Teşkilât..., s. 148) olduğunu,

- Osmanlı devleti anayasasını "zımnen" ilga ettiğini, çünkü kurduğu devletin geniş anlamıyla "CUMHURİYET" olduğunu (s. 150),

-Önderin Tevfik Paşa'ya yazdığı bir cevap (NUTUK, II, s. 561-563) yazısında, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu-

Sorunun hiç kuşkusuz en çarpıcı tarafı, iki anayasalı bir rejim olgusunun uygulama olanağı bulabilmesinde izlenebilir. Anayasa Hukuku tarihinin ve bir anayasa hukukçusunun böylesine bir olgu ile yüzyüze gelmesi önemli bir ilgi kaynağı olabilir.

na aykırı olmayan Kanun-u Esasi hükümlerinin yürürlükte olacağı varsayımına (KUBALI, Türk Esas Teşkilât..., s. 151) dayanarak somut bir sonuç verememektedir.

Kanun-u Esasinin 100. yılında Cumhuriyet Gazetesinin açtığı bir yarışmada seçilen "Türkiye'de Anayasalar" araştırması, önce 1876 Kanunu Esasinin 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile birlikte yürürlükte olduğuna değinilerek hemen arkasından bir yollama (Çetin ÖZEK, Türkiye'de Lâiklik, İstanbul, 1962, s. 21) yapıp şu kanıya yer verilir: "Daha sonraları kesinlikle egemen olacak görüşe göre 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 1. maddesi eski anayasayı reddetmektedir" (Bu aktarma için bk. Haroon Khan SHERWANI, *Studies in Muslim Political Thought and Administration*, Deccan, 1945, s. 25).

Sayın hocamız BAŞGİL, Büyük Millet Meclisi'nin kendi düzeyinde bir güç kabul etmeyişi, Kanun-u Esasinin reddi anlamına geleceği kanısını taşıdığı söylenebilir (BAŞGİL, Esas Teşkilât Hukuku, İstanbul, 1940, s. 105). Ona göre "tenakuz nazârî kalmaya mahkûmdur". Hilâfet-saltanat makamının Nisabı Müzakere Kanununda kurtarılmasından söz edilmesi, Büyük Millet Meclisi'nin tutucu kanadına verilen "taviz"den başka bir şey değildir. Hatta Önderin bu kuramsal çelişkiyi kaldırmak için hilâfet-saltanat makamı üzerine herhangi bir hükmün, Teşkilât-ı Esasiye Kanununa koydurmadığını yazmakta (s. 106) ise de bu görüş tartışılabilir. Çünkü 1921 belgesine sonunda eklenen "madde-i münferide", çetin müzakereler sonucu gerçekleştirilir. "Münferide", Nisabı Müzakere Kanununun ilk maddesine yollama yapmaktadır.

ABADAN-SAVCI, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 1876 Kanun-u Esasisini açıkça bertaraf etmeye cesaret edemediğini yazmakla birlikte (ABADAN-SAVCI, s. 61), egemenlik yönünden saptanan ilkeler, konulan yönetim biçimiyle, monarşi ilkesiyle saltanatın düşürüldüğü kanısını paylaşmaktadır (s. 61). ABADAN daha sonraki yıllarda yaptığı bir incelemede (Bk.: ABADAN, "Die Entwicklung...", s. 366), 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun saltanatı "de facto" kaldırdığını, 1 Kasım 1922'de ise "de iure" olgusunun tamamlandığını işaret ettiğini görürüz. Öyleyse Kanun-u Esasi yürürlüktedir. Hilâfet müessesesinden henüz dem vurulmamaktadır.

Çetin ÖZEK, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun, günün olağanüstü durumlarının doğurduğu bazı sorunların çözümü için hazırlandığını ve 1876 Kanun-u Esasisinin (1909 değişik şekliyle) birlikte yürürlükte bulunduğu dikkati çeker (ÖZEK, s. 20). Merkezi düzen anayasasının ancak saltanat-hilâfet kaynaşık makamının aynı kaldırılmasından sonra yürürlükten düştüğünü vurgular (s. 37). TAYANÇLAR'ın anılan yarışma kazanan araştırmasında, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 1. maddesinin "sonradan kesin olarak egemen olacak görüşe göre" Kanun-u Esasinin yürürlükten kaldırdığını, ÖZEK'e dayanarak verdiği hatırlanmalı.

TİKVEŞ, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Kanun-u Esasiye hiç değinmediğini kaydederek, Önderin, eski anayasanın yeni anayasa ile çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte bulunduğunu söylediğini hatırlatıyor; İstanbul hükümetiyle bağların tamamen koparılmak istenmediğini vurgulayarak "Türk Hükümeti" veya buna benzer bir isim yerine "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" deyimini seçilmesini (merkezî hükümetle bağların koparılmaması tercihi), PRITSCH'e dayanarak yazar (Bk.: TİKVEŞ, s. 46-47; E. PRITSCH, "Die türkische Verfassung vom 20. April 1924", *Mitteilungen des Seminars für orientalistische sprachen zu Berlin*, 1924, s. 197). Müellif, Osmanlı devletinin fiilen ve hukuken sona erdiği tarihi, 1 Kasım 1922'ye rastlatır (TİKVEŞ, s. 57). Nihayet görüşlerini sonuçlandırırken iki anayasalı bir rejim uygulandığına dikkati çekip sözü LOZAN'a getirmekte, andlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren Osmanlı devletinin içte ve dışta "fiilen ve hukuken sona ermiş" (s. 48) olduğu yinelenir.

Doktrinde iki anayasanın birlikte yürürlükte bulunduğu görüşünü etkili bir biçimde savunan görüş sahibi olarak ilk akla gelen, kuşkusuz değerli hocam Tanık Zafer TUNAYA'dır (bk.: TUNAYA, *Siyasal Kurumlar...*, s. 125 vd., *Devrim Hareketleri...*, s. 250-254).

1975'ler'den sonra başladığım doktora çalışmalarım, beni aynı kanıyı paylaşmaya itti. 1980 sonrasında yazılan yeni eserlerde konuya daha berrak yaklaşıldığını ve aynı yönde olduğunu görmek kabildir. Örneğin, Profesör YAYLA "Üstelik, bu dönemde, kuramsal ve pratik olarak Kanun-u Esasinin bazı hükümleri yürürlükte" (YAYLA, s. 92, 104) nitelmesini yapmaktadır. ÖZBUDUN ise 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun çıkarıldığı sırada, "1876 Kanun-u Esasisi henüz resmen ilga edilmiş sayılmadığı"ni hatırlatmaktadır (ÖZBUDUN, s. 6)...

Bu örnekler çoğaltılabilir. Görülüyor ki, Kanun-u Esasinin en azından kuramda, ne zaman yürürlükten kalktığı çeşitli eleştirilere sahne olmuştur. Bu sorunun ne kadar önemli olduğu, Millî Mücadelenin yöntem sorunuyla çakışmasında izlenebilir.

Anadolu Türk Millî Kurtuluş Hareketinin gerek fiilî, gerek hukuki olarak ürettiği anayasal tezlerin ve yasama ürünlerinin, Kanun-u Esasiyi, ister doğrudan, ister "zımnen" yürürlükten kaldırmıştır görüşünü savunanlar bulunsun, olaylar ve olgusal uygulamalar, Millî Mücadele boyunca vurgulanan bu İKİ ANAYASANIN (en azından kuramda) b i r - l i k t e y ü r ü r l ü k t e tutulduğu görüşünü desteklemektedir. Çünkü, hemen belirtmeli ki, Birinci Büyük Millet Meclisi kendisinin (Örgütlenme Olayı Hazırlık Sürecinde olduğu gibi) Kanun-u Esasiye bağlı bulunduğunu tekrarlayarak işe başladığını izlemek olanaklıdır (44).

(44) Bk.: SEVİĞ, s. 18; Ahmet MUMCU, "ATATÜRK ve Anayasa", ATATÜRK 100 Yaşında Uluslararası Sempozyumu, MİLLİYET (Fasikül: 3), s. 31-33.

Sivas Kongresi Mukarreratının 4. maddesinde şunlar okunur: "derhal bir idarei muvakkate teşkil edilecektir ve halen mevcut olan teşkilât ve kavanını mevzuai devleti Osmaniye dairesinde tedviri umura devam edecektir" (Bk.: TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler, 1859-1952, İstanbul, 1952, s. 514-515/Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Nizamnamesi md. 4; Yunus NADİ, Kurtuluş Savaşı Anıları, İstanbul, Aralık 1978, s. 155; NUTUK, II, s. 593; Mahmut GOLOĞLU, Üçüncü Meşrutiyet, Ankara, 1970, s. 151-155).

Niğde Mebusu Abidin Bey, "Anayasanın dışında kanun yoktur. Anayasa gereğince işleri göreceğimiz hakkında kaide konmuştur. Meclisimiz de Meclis-i Mebusan olarak kurulmuştur. Anayasaya uygun hareket etmeliğimiz gereklidir" sözcüklerini kullanır. Özellikle 1920 Mayıs, Haziran, Temmuz tutanakları izlenirse görülür ki, Mebuslar kabul edilen sıfatla yürürlükteki yasaları, eldeki Kanun-u Esasinin uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Örneğin şu görüş ilginçtir: "Mevcut k a v a n i n i mevzu kâfi gelmezse, yahut hiç yok ise (Meclis) yeniden kanun vazedebilir ve bu esası da zaten bu Meclis, Hiyaneti Vataniye Kanunu vazetmekle kabul etmiştir" (TBMM Zabıt Ceridesi, C. II, s. 68-70 vd... Aksi görüşte olanlar için bk.: Bu çalışmanın dipnot 1'indeki alıntılar ve Büyük Millet Meclisi'nin gayesini anan yasama metinleri-TUNAYA, Devrim Hareketleri ..., 2. 220/dpn: 35, s. 238-242; Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 527. Büyük Millet Meclisi'nin "kovansiyonel", diktatör, "meclis-i müessis" olduğu görüşü savunuluyor. Ayrıca bk.: Selâhattin KÖSEOĞLU, "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Gurup", MES'ULİYET, Sayı: 2, 24 Temmuz 1946, s. 10-11).

Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinde, Heyet-i Temsiliyenin Büyük uygulandığı ve "devletin fikdanı"nın hissettirilmediğine değinilmekte (SD, I-III, s. 59), Sivas Millî Kongresi açış söylevinde "Kanun-u Esasiye küllüyen mugayyir" durumlardan söz edilmektedir (NUTUK, III, s. 949).

7 Sayılı Kanunun bir hükmünde (Düstur, 3. Tertip, C. I-IV, s. 16), "BMM'nin onayı dışında" İstanbul Hükümetince yapılmış ve yapılacak andlaşmalar, anlaşma ve sözleşmeler v ekamusal kararlar... "keennelemeyekün" olarak değerlendirilir. Geçmiş kapsama ilkesi kabul edilir. Bu kanunla İstanbul hükümetinin varlığı henüz devam etmektedir. Ancak varlığın gücü, Anadolu'nun gücü-yetkileri ile sınırlandırılır.

İlk Meclisin etkinliklerinde izlenebileceği üzere "hâkimiyet-i milliye" ilkesi doğrultusunda yol alınmaktadır. Ne var ki, kalabalık bir kümenin gözünde Kanun-u esasinin yürürlüğü sürmektedir. Yazılan nedenlerle ve bu nedne yeni bir anayasa hemen yapılamamış, Meclisin gayesini, çalışmasını belirtecek yasanın gerçekleşmesi için verilen tasarının reddinden sonra (NUTUK, II, s. 564-567; TBMM Zabıt Ceridesi, C. II, s. 280-283, MEMİŞ, s. 213 vd.), ATATÜRK'ün Halkçılık Programı meclise sunulup çetin tartışmalardan sonra (I. İnönü Savaşının olumlu katkılarıyla de) Teşkilât-ı Esasiye Kanununa dönüştürülür (Bk.k: MEMİŞ, s. 204-212). Kanun, klâsik anayasa ölçülerine uymayan eksik bir "intikal" belgesi niteliğiyle doğar. Bu bir yöntem sorunudur. Meclis tutanaklarında, bu kanunun onaylanmasının hemen ardından gözlüyoruz ki, milletvekillerinin çoğunluğunun görüşü Kanun-u Esasiyi yalnızca "tâdil" etme şeklindedir. Saltanat-hilâfet kurumuna hemen hiç dokunmak istemiyorlardı. ATATÜRK, 20 Ocak 1921'de yaptığı bir konuşmada zor duruma düşecek, bu kurumun bir i l k e olarak benimsendiğini söylemekten kendini alıkoymayacaktır (SD, I - III, s. 157). O, Meclisin açılışından beri İstanbul Hükümetini tanımamaktadır (NUTUK, II, s. 524-525). Hazırlık sürecinde (Kongreler döneminde), bu hükümeti hedef almıştır. İzlenimler, geleneksel kuruma ve Kanun-u Esasiye de karşı çıkmadığını göstermektedir.

İstanbul hükümetinin Londra'ya çağırılması, Tefik Paşa ile yapılan bir haberleşmede (30 Ekim 1921 tarihli telgraf) sürtüşmeleri anayasal yüzeylere kaydırır: Önder, Kanun-u Esasinin yürürlükte olduğunu hatırlatırken, daha sorunun doğuşundan 1921 metnine dayanarak İstanbul hükümetini tanımadığını yansıtmaktadır (NUTUK, II, s. 562-563, 570, 576). O sıralarda İstanbul erkânının yeni anayasayı "Kanun-u Esasinin bir tâdili" olarak dğerlendirdikleri (s. 570) ancak çok rahatsız oldukları da anlaşılmaktadır: "Ahkâmına yemin ettiğimiz Kanun-u Esasiye muhalif tâdilâtı esasiye...". Açıklamalardan Anadolu'da bir ANAYASA BUNALIMININ yaşandığı söylenebilir.

ATATÜRK'ün Kanun-u Esasinin birlikte yürürlükte olduğu bizzat kabul etmesi (TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, s. 135), Sakarya Savaşından sonra ise Kanun-u Esasiye eleştirilerini arttırdığını, artık onu tanımadığının izlenimleri gözlenebilir (SD, I - III, s. 207-209).

Neden iki seçim sonucunda oluşturulan bir Meclisten sonra iki anayasalı bir yönetim olgusu?

Millî Mücadelenin düşünsel cephesi, yürürlükte olduğu kanısını paylaştığım o Kanun-u Esasinin ikliminde oluşmuş, I II Meşrutiyet aydınlarının özümlediği ve insan hakları zihniyetinin sonucu olan egemenlik dinamiğinin doğal yansımasıdır.

XIX. Yüzyılın başlarında ve daha gerilerde gedik vermeye başlayan Osmanlı dinsel monarşisi (45), egemenlik ilkesi karşısında aşınmaya devam edecektir. Kanun-u Esasinin 1909 değişikliğiyle, egemenliğin kaynağında -şekilsel olsa da- yoğunluğu artan "halk payı" -beşeri uzuvların katkısı- giderek 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile doruğa yükselir. Bu anayasada hernekadar "hâkimiyet-i millîye"nin nasıl ve kimler eliyle kullanılacağı belirtilmemişse de nedeni o dönemin özelliğinde görebiliriz. Nitekim 1922'de çıkarılan 307 ve 308 Sayılı Heyet-i Umumiye Kararları soruna açıklık kazandıracaktır (46).

Tanrısal egemenlik kaynağı sultanî monarşi ile itilerek, egemenliğin asıl kaynağının millet olduğu hukuk fikri berraklığa kavuşur: Milletün üstünde bir güç yoktur.

Hiçbir yeni olay eskinin izlerini silemez. Eskiyle bağları tamamen koparabilmek toplum bilime aykırı düşer. Hukuka terstir.

XIII. Yüzyılın sonlarında Anadolu'da bir "aşiret" egemenliğine dayanan ve yükselen Osmanlı devleti, XX. Yüzyılın 2. çeyreğinde tarihsel ulaşımını noktalıyordu. Benzetmek uygun düşerse, Kanun-u Esasinin işlemeyen beyni alınıyor, yerine tarihsel özün beyni inşa ediliyordu. Bu öz, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu olarak doğar ve Anayasa Hukuk tarihimizde yerini bulur. O Kanun-u Esasinin (47) ikliminde sürgün veren ve ulaşılan o kavşakta "egemenlik kayıtsız koşulsuz ulusundur" hukuk fikri doğrultusunda görevi yükümlenen bir kesit. Artık gövdenin kurumsal işlevleri, bu kesitin kurumlaştırdığı yeni kurumlar vasıtasıyla ikinci plâna indirgenmiştir. Bu aynı zamanda Türk Millî Kurtuluş Hareketinin (yeniden örgütlenme olayının), Kamu Hukuku yaklaşımında yerini alması aşamasını simgeliyordu. Ama eski ile birlikte yürüyen bir gerçek.

Anadolu örgütlenmesinin benimsediği çitf anayasalı rejim olgusunun ikinci bir kanıtı, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun "esbabı mucibesi"nde okunmaktadır (48). Bilin-

(45) Değişik yorumlar için bk.: ARMAĞAN (Kanun-u Esasinin 100. Yılı), s. 3-60.

(46) OKANDAN, "millî hâkimiyetin TBMM tarafından temsil olunduğunu, millî hâkimiyetin temsil yolu ile Millet Meclisi tarafından kullanılacağını açıkça ifade eyleyen bir hükümden mahrum bulunmakta" oluşunu, "siyasî olaylar" gereği olabileceğine değinmektedir (OKANDAN, s. 26-27). Çelşkinin 1/2 Teşrinisani 1338 Kararı ile "TBMM'nin hukuku hâkimiyet ve hükümlerininin mümessili hakikisi" No: 308) olduğuna dair kararlarla (Bk.: DÜSTUR, C. III, s. 149, 152-153) giderildiğini hatırlatır. Aslında siyasî taraf olma, Devletler Hukuk ve Savaş Kuralları da bir Devleti muhatap alabilir. Büyük Millet Meclisi ve 1921 metni (padişah ve çevresi sözkonusu olmaksızın) Osmanlı devletinin yeni meclisi ve birlik yürürlükte olması zorunluğu bulunan bir anayasa olma durumunun da kaçınılmaz olduğu vurgulanabilir.

(47) 1876 Kanun-u Esasisi için bk.: Bahri SAVCI, "Önsöz yerine: Bir Eleştiri- Bir Değerlendirme", ARMAĞAN, s. III - XVII; Suna KILI, "1876 Anayasasının Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi", ARMAĞAN, s. 191-209.

(48) Gerekçede okunan şu sözlerden anlaşılacağı gibi iki anayasa birlikte düşünülmektedir: "... Hükümetin verdiği program birisi 'maksat ve meslek' namında umumi ve fikri, diğeri 'esasi ve idari' tarzında tatbiki ve teşkili iki nevi mevaddı ihtiva ettiğ icihetle bunlardan 'maksat ve meslek' namı altında toylan ve cümlesi şimdiye kadar ya sarahaten ya zımnen veya amelen Büyük Millet Meclisi'nce kabul ve defaatle izhar ve ilân edilmiş bulunan UMUMİ GAYELERİ(Halkçılık Programı/md.1-4: Büyük Millet Meclisi'nin Beyannamesi), program veya kanun şekilinde tespit ve neşirden sarfınazarla 'esasi ve idari' mevad -KANUN-U ESASIMIZIN İHTİYAÇ GÖRÜLDÜKÇE PARÇA PARÇA TESPİT EDİLEN MEVADDI ŞEKLİNDE-kanun haline vaz ve Meclis-i Ali'ye teklif kılınmıştır" (TBMM Zabıt Ceridesi, C. V, s. 368).

diği üzere Anayasa da bir kanundur. Kanunlar ancak işleyen bir düzende, hukuk biliminin öngördüğü yöntemlerle yürürlükten kalkabilirler. Sonradan yürürlüğe konulan kanunların genel ve özel hükümleri, önceki kanunu ya da toptan veya kısmen ortadan kaldırılabilir (49). Kuşkusuz sonradan çıkarılan Kanunun hükümlerinin hukuk plânında ref etme yeteneği sözkonusudur. Öyleyse Teşkilât-ı Esasiye Kanununa aykırı olabilen Kanun-u Esasi hükümlerinin üstü kapalı ilgayı devreye sokabileceği açıktır. Saltanat-hilâfetin kaldırılmasına değin, bu kurumların hiç değilse biçimsel olarak yerinde kaldığını söylemek olasıdır. Esasen Millî Mücadelenin Hukukleşme Süreci, "de facto" ve "de iure" iktidar mücadelesinin bir başka yansıması olayıdır.

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hene kadar biçimsel olarak özgürlükler rejimine yer vermemişse de bu kanunu tamamlayan diğer hukuki metinleri görmezlikten gelemeyiz. Zaten bu metin, kollektif bir özgürlüğü amaçlayan bir "intikal" belgesidir. Kanun-u Esasinin özgürlük rejimi orta yerdedir. Millî mücadelenin gerçekleştirdiği Cemiyet ve Fırkalar örneklenebilir (50).

Dördüncü olarak denebilir ki Kanun-u Esasinin çekim alanındaki mahkemeler yürürlüktedir. Örneğin Şeriat Mahkemeleri, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti çok sonra ortadan kaldırılmıştır. Bu kurumlar, kuşkusuz Kanun-u Esasiden gıdalanmakta idi. Yine eğitim düzenindeki ikileme, "Tevhid-i Tedrisad Kanunu" ile çok sonraları son verildiği bilinen bir olgudur (51).

Osmanlı Ceza Kanunu ile Kanun-u Esasinin birlikte yürürlükte bulunabileceği, bir başka örnek olarak gösterilebilir. Bazı hükümler, örneğin "devletçe tanınmış dine hakaret..." gibi veya Kanun-u Esasinin algıladığı devletin korunması için sorunlara yaklaşım biçimi, iki anayasalı rejim olgusuna işaret sayılabilir (52).

Altıncısı, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin tutanaklarında çok kez gözlemlenebileceği gibi milletvekilleri yeri gelince Kanun-u Esasinin yürürlükte olduğu tekrarlamışlardır (53). Bu durum en azından sosyo-politik anlamda Kanun-u Esasinin yürürlükte olduğunu paylaşan bir kanaattir.

(49) Bilgi için bk.: TEZİÇ, s. 48-52.

(50) Bilgi için bk.: TUNAYA, Türkiye'de Siyasî Partiler, s. 399-471, 471-537. Millî Mücadelenin örgütlenme sürecinde yapılan girişimler ve özellikle Anadolu demekleri geleneksel mevzuatın malıdır (Bk.: MEMİŞ, s. 21-136).

(51) Meşrutiyetlerden hatta daha önceden gelen mevzuatın Cumhuriyet döneminde sürdürüldüğünü bilmekteyiz. Toplantı ve demek özgürlüklerine ait durum örneklenebilir. Bu özgürlüklerin Örgütlenme Olayındaki katkısı yadsınamaz. 3 Ağustos 1325 tarihli Cemiyetler Kanunu küçük değişikliklerle 1938'e değin sürer. Yürürlükte kalan bazı mevzuat için bk.: TUNAYA, Türkiye'de Siyasi partiler, s. 546-548; ayrıca TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, s. 213, C. II, s. 38-39.

(52) Kanun-u Esasinin 48, 79. maddelerinin ivmeleri Ceza Kanunu adüşmektedir. Başka hükümler de görülebilir. AYBAY, Kültür Sarayında yapılan "LAİKLİK" konulu bir sempozyumda Osmanlı Ceza Kanunu ile birlikte yürürlük sorununa işaret etmiştir (23 Aralık 1978).

(53) Tekrar pahasına olsa dahi tutanaklardan edilen izlenimleri şöyle toparlamakta yarar görüyorum:
i. padişahlık hukuku şimdilik Meclise geçmiştir. Saltanat-hilâfet kurtarıncaya dek (Nisabı Müzakere Kanunu madde 1), Büyük Millet Meclisi "herşeye vazülyed"dir.

Anlaşma devletlerinin Babiâli'ye empoze ettikleri taktik gereği, toplanacak olan Barış Konferansına katılma sorunu için yapılan yazışmada Tefvik Paşa'nın Büyük Millet Meclisi ile birlikte katılmayı önerdiğini biliyoruz. Yazışma iki anayasalı rejim olgusuna yeniden ışık tutabilecek bir örnek olabilir. Büyük Millet Meclisi Başkanının İstanbul hükümetine verdiği cevaplar ilginçtir:

1 - Büyük Millet Meclisi Hükümeti, "Türkiye devleti"nin aleyhinde olabilecek her türlü girişimi daima dikkate almış ve karşı önlemleri kararlaştırmıştır.

2 - Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti beliren "Türkiye devleti"nin karşısında olabilecek davranışları göğüslemek için "fevkalâde selâhiyet"le kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, tarihî kuruluşundan başlayarak Türkiye alinyazısına elkoyduğu artık bütün Dünyaca bilinmektedir.

3 - O nedenle "Türkiye devleti"nin yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından temsil olunabilmesi doğaldır.

Öyle anlaşılıyor ki, saltanatın varlığının fiilen yokolduğu vurgulanmaktadır. Yazışma metninden çıkarılabilecek sonuçlar, İstanbul hükümetinin hukukiliğini de dayanıksız bırakmaktadır.

Önderin cevabi mektubunda açığa vurduğu düşünceler ilk kez, yasama metinlerine alınan (Nisabı Müzakere Kanunu olsun, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu "madde-i münferide"si olsun saltanat kurumuna açıkça karşı çıkmayı gündeme sokmaktadır.

ii. Kanun-u Esasi, kanun, karamame, karar... gibi "meclis-i Müessinan" yasama ürünleriyle ortadan kalkmıştır.

iii. Yoğun bir görüşe göre ise "bazı fiilî durumlar, kanun ve Teşkilât-ı Esasiye Kanununa aykırı olmayan Kanun-u Esasi MEVADDI" yürürlüktedir. ATATÜRK, anıldığı üzere uzun bir süre aynı görüştedir. Yine Vehbi Bey, eldeki Kanun-u Esasinin fiilen veya kanunen değiştirilmeyen hükümlerinin yürürlükte olduğunu, öyle olmasaydı haklı olarak memleketin temelini yok demek olacağını ifade etmiştir. ATATÜRK'ün Avni Bey'e söylediği şu sözler açıktır: Bir de Meclis-i Alinizce kabul edilmiş bir esas vardır ki, o da KAVANİNİ MEVCUDE yerine yenisi konulmadıkça diğerleri caridir. Binaenaleyh öteden beri mevcut olan Kanun-u Esasi mevaddı münderecesinden herhangi birinin yerine diğer bir madde konulmadıkça veyahut heyet-i umumiyesinin yerine bir Kanun-u Esasi (ki, bu durumu 1924 belgesi kanıtlar) kitabı vazedilmedikçe ahkâmı bakidir". Bu görüşü O, gizli bir celsede de vurgular (Bk.: TBMM Zabıt Ceridesi, C. VII, s. 332, 329-330; TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, s. 135; Sadi BORAK, *Gizli Oturumlarda ATATÜRK'ün Konuşmaları*, İstanbul, 1977, s. 137-138). Daha Büyük Millet Meclisi'nin açılışının arkasından bir kararla uygun bulunan ünlü "ÖNERGE"de geleneksel mevzuatın yürürlüğüne değinilmiştir. Kanun-u Esasinin yürürlükte olduğunu bir başka biçimde savunan Vehbi Bey'in sözleri için bk.: dpn. 1. Ragıp Bey'in "...bunun ahkâm-ı münderecesine muhalif, mugayir olmayan Kanun-u Esasinin mevaddı müteaddide ile hukuk saltanat ve makamı hilâfetten bahsolunuyor" (TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, s. 135) şeklinde konuşuyordu. Örnek çoğaltılabilir.

Kanun-u Esasinin yürürlükte olduğu bazan ince elenerek vurgulanır. Örneğin 48 ve 79. maddeleri belirtilerek Kanun-u Esasinin "cümü meşhut halinde tevkifi, hatta muhakemeyi emrediyor" gibi sözler, meclisin duygu-yaklaşım düzeninden bazı kesitleri açığa vurmaktadır (Bk.: TBMM Gizli..., s. 212-213, 569, C. II vd.).

Nitekim Millî Mücadelenin yöntemi gereği, zamanı geldiğine kanaat hasıl olunca, açılan veya açtırılan müzakereler sonunda (54), 307/308 Sayılı Heyet-i Umumiye Kararları alınıp geleneksel kurumun siyasi norm temeline hukuki olarak da son verilir. Bu girişim aynı zamanda Uluslararası Hukukta Büyük Millet Meclisi hükümetinin tek yetkili olabileceğini kanıtlama savaşıdır. Ancak bir kez daha gözlüyoruz ki geleneksel kurumdan ayrılan "hilâfet" makamı sorunu bir uzlaşma sorunu olarak ertelenecektir. Sorun, sorgulama sonucunda hanedana ait hilâfetin dayanağının "Türkiye devleti" olduğu yaklaşımıyla çözümlenir. Bu aynı zamanda Meclis Hükümeti sistemiyle devam eden teokrasiye yer verilmesi demektir (55). Saltanatın zamanı gelince kaldırılması olayı ancak bir kurucu iktidarın yapabileceği bir işti. Bu gelişim ile hiç değilse hukuk tekniği açısından denebilir ki Kanun-u Esasi, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile yürürlükte bulunmaktadır. Kanun-u Esasi mekân - zamana göre parça parça koparılıp eritilecektir.

Millî Mücadele Önderi, Tevfik Paşa'ya gönderdiği üç telgrafın içeriğinin anlaşılmasından yakınlıkla, özellikle "vaziyetin ehemmiyeti ve zamanın nezaketi" gerekçesiyle, "TBMM Reisi" imzasıyla Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ilk 9 maddesine yeni bir madde (md. 10) ekleyerek, yeni bir telgraf gönderdiğini görmekteyiz. Bu telgrafta Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile çatışmayan Kanun-u Esasi hükümlerinin yürürlükte olduğuna dikkatleri toplamaktadır (56).

(54) Tevfik Paşanın telgrafı ve yapılan yazışmalar için bk.: NUTUK, II, s. 554, 555-563; ÖZEK, Türkiye'de Lâiklik, s. 24-27. Barış Konferansına İstanbul ve Ankara'nın ayrı ayrı çağrılması saltanatın kaldırılması sonucunu doğurur. Konferansa çağırılma olayı altında ikilik çıkarma özleminin yattığı sezilince önlem olarak saltanatın norm temelinin ortadan kaldırılması gerçekleştirilir. Ankara'nın temsil hakkının yalnızca BMM hükümetine ait olduğu yolundaki cevabı, doğal olarak İstanbul hükümetinin hukukiliğinin reddi ile saltanata son verilmesi girişimini Meclis önüne getirir. Girişim şu noktaları kapsamaktadır: 1 - İmparatorluk sistemiyle tarihe karıştı, 2 - "Türkiye devleti" ünvanıyla BMM hükümeti doğdu, 3 - Bu Devlet, tek mirasçısıdır, 4 - Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile egemenlik ulusa verildi. Padişahlık tarihe karıştı, 5 - İstanbul'da meşru bir hükümet olmayıp, İstanbul ve çevresi BMM hükümetine aittir, 6 - BMM hükümeti hilâfeti kurtaracaktır.

Önderin 1 Ekim 1922 tarihli konuşmasında, hilâfetin yok olmayacağını, ULUSUN sultanın yerini alacağı görüşünü savunduğunu görürüz (Bk.: ÖZEK, Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, İstanbul, 1971, s. 120-122).

(55) Bk.: SENCER, s. 121, ÖZEK, devlet ve Din, Ada Yayınları, İstanbul, s. 460-461; TUNAYA, İslamcılık Cereyanı, İstanbul, 1962, s. 150-153.

Dönemin koşullarının zorunlu kıldığı (savaşa katılanların saptadıkları değişik akımların uzlaştırılması zorunluğu) BMM amacındaki "tezat" bir tarafa, kurtuluşun ardından ulusal devlete gidileceği, sadece "teokratik-monarşik" yapının kurtarılması için savaş verilmediği olgularda görülebilir. Vaziyeti tespit eden İslâmcılar örnek verilebilir. Padişaha kızgınlık duyan, ancak dinsel iktidar düzeninin sürmesini isteyenlerin de hilâfetin Meclisçe temsil edileceğini ileri sürenlerin ağırlığı da yaşanmıştır (ÖZEK, Devlet..., s. 461).

(56) "BMM Reisi" imzasıyla Teşkilât-ı Esasiye Kanununun maddelerini bir telgrafla (Ankara: 30. 1. 1921) Tevfik Paşa'ya gönderen Önderin Nutuk'taki uadesine göre 1921 Anayasasının Meclisten çıkmasının üstünden daha 10 gün geçmiştir. Ayrıca bk.: KUBALI, Türk Esas Teşkilât..., s. 150-151. Müellif, Önderin Tevfik Paşa'ya gönderdiği metinde Kanun-u Esasinin yürürlükte olmasını söylemesini basit bir mantık hatası olarak gördüğüne rastlıyoruz. Çünkü O'na göre Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 7-8. maddeleri (NUTUK, II, s. 563), Kanun-u Esasiyi "zımnen" ilga etmiş oluyordu. Tevfik Paşa'ya 10. maddeyi (s. 563) ekleyip göndermesi, Büyük Millet Meclisi'nde siyasi rejim sorununun alevlenmesinden kaynaklanıyordu. Bilinen odur ki, Londra Konferansı, Teşkilât-ı Esasiye Kanununu beğenmeyenleri birkez daha hükümete karşı çıkmaya itecektir. Konferansta yapılan ikili davet, Ankara, İstanbul kapışmasını yeniden gündeme getirecektir.

İki anayasalı rejim olgusuna gönenli bir kanıt da Başkomutanlık yasalarının birinci maddelerinde ⁽⁵⁷⁾ Kanun-u Esasinin yürürlükte bulunduğu açıkça belirtilmektedir.

Son olarak ve hukuken belki hepsinden daha da önemlisini söylemek gerekirse, 1876/1293 tarihli Kanun-u Esasisinin (son şekliyle), 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 104. maddesiyle ⁽⁵⁸⁾ açıkça yürürlükten kaldırılması basamağıdır. Hilâfet kurumu henüz yine ortadadır ama, Osmanlı iktidarının algıladığı ve algılandığı örgü artık bir biçim ve öz olarak aşınmış, erimiştir.

Bütün bu açıklamalar, Anadolu Millî Mücadele Hareketinin geliştirip uygulama koyduğu Meclis Hükümeti rejimi, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve onu tamamlayan diğer kurucu metinlerle birlikte Kanun-u Esasinin de yürürlükte tutulduğu **iki anayasalı** bir düzeni semgelediğini göstermektedir.

Kuşkusuz Anadolu'daki yeniden örgütlenme olayının Anayasa Hukuku Bilimine en güzel armağanı, uygulayıp başardığı yeni deneyimleridir. Uygulamayı bir meclisin yapabilmesi değeri daha da arttırmaktadır.

BMM Reisinin Meclise danışmadan Tefik Paşa'ya çektiği şifrede, İstanbul'da bir hükümetin mevcut olmadığını ve padişahın yapabileceği tek iyiliğin BMM hükümetini tanıdığını ilan etmesinin şartını koşması, Mecliste önemli tartışmalara neden olur. Tartışma, Meclis başkanının (başkan sıatıyla) ve Vekiller Heyetinin, Meclise danışmadan İstanbul'la yazışması ve Londra'ya gönderilecek delegelerin, gene Meclise danışmadan Vekiller Heyeti tarafından seçilmesi konularında yoğunlaşıyordu. Bütün kuşku, iktidarın Meclisin denetiminden çıkması korkusundan kaynaklanır (İtiraz ve gelişimler için bk.: Ömür SEZGİN, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara, 1984, s. 77 vd.). Dolayısıyla Meclisteki hizipler kendini gösterme olanağı bulacaktır.

ATATÜRK'ün Tefik Paşa'ya 10. maddeyi ekleyip göndermesi içeriği bozmayacaktır ama, unutulmamalı ki saltanat, bir kararla ortadan kaldırılacaktır. Bu bir devrimdir.

Osmanlı devleti, Devlet iktidarını "mütareke"den sonra da kullanmaya (Milli Mücadele rejimi uygulanırken) devam eder. Örneğin Devlet bütçesi "ateşkes"ten sonra sürdürülüp, 1919 yılına ait Devlet bütçesinin de 1920 yılına uzatıldığı gözlenir. Yine İstanbul hükümeti, 23 Aralık 1928 ile 12 Ocak 1920 arasında 244 kararname, "muvakkat kanun" çıkarmıştır. Saltanatın "ilga" edilip sultanın ülkesini terkettiği 17 Kasım 1922'ye kadar, içte ikili iktidar olayı, Devlet yetkilerini kullanagelecektir. Nihayet iç hukuk olgusu bir tarafa, Türkiye devleti uluslararası alanda Lozan Barışı ile tescil edilir.

Kanun-u Esasi "zımnen" kalkmıştır demek yetmemektedir. İmparatorlukta ikili iktidar akışı somut olarak yaşanmıştır (Bk.: TIKVEŞ, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Hukukuna Giriş", 50. Yıl Armağanı, İÜHFY, İstanbul, 1973, s. 148-149.

(57) Bk. DÜSTUR, 3. Tertip, C. II, s. 133, C. III, s. 1000 TBMM Zabıt Ceridesi, C. XII, s. 17-21 (5 Ağustos 1337), C. XXI, s. 438-444 (20 Temmuz 1338); Hakimiyeti Milliye, 6 Ağustos 1921 Sayısı; Ahmet MUMCU, **Tarih Açısından Türk devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara, 1974, s. 88-89.

Başkomutanlığı üçer aylık uzatma yasa numaraları 160, 189, 229'dır.

(58) "1293 tarihli Kanun-u Esasi ile mevaddı muaddileleri ve 20 Kanunusani 1337 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve müzeyyelât ve tadilâtı mülğadır".

9. 3. 1961 tarihli T.C. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu Raporu, "üçüncü yazılı anayasamızla" (1924 Anayasası), Kanun-u Esasinin tamamen kaldırıldığına işaret edilmektedir (TANILLI, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, s. 224).